

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Кафедра політології

Бакалаврська робота
Освітній ступінь – бакалавр

На тему: **«ВІДМІННОСТІ І ТРАНСФОРМАЦІЇ
ПАРТІЙНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НІМЦІВ У 21 СТОЛІТТІ»**

Виконала: студентка 4 року навчання
Спеціальності
052 Політологія
Рафалович Вікторія Іванівна
Науковий керівник:
Чабанна М.В.
доцентка, завідувачка кафедри Політології
Рецензент:
Шаповалов С.А.

Бакалаврська робота захищена
З оцінкою _____
Секретар ЕК _____

« » _____ 2024 р.

Київ – 2024 р.
План

Вступ.....	4Р
озділ 1. Еволюція партійних систем Німеччини та їхній вплив на політичну культуру.....	6
1.1 Стабілізація партійної системи та вирівнювання електорату в нових демократіях.....	7
1.2 Розвиток партійних систем у Східній та Західній Німеччині після об'єднання.....	121
1989 року	
1.3 Роль політичної економії в електоральній політиці Німеччини.....	201
1.4 Порівняльний аналіз економічного стану громадян Східної та Західної Німеччини до об'єднання.....	21Р
озділ 2. Формування партійних орієнтацій німців у 21 столітті.....	282
1.1 Вплив освіти та політичної соціалізації на партійні преференції.....	282.
2 Електоральні преференції німців: попит, що зумовлює пропозицію?.....	35
2.3 “Мінливий німецький виборець”: Електоральні флуктуації протягом федеральних виборів у 2009, 2013 та 2017 рр.	372
1.4 Колективна пам'ять та її вплив на ідентичність в німецькій політиці.....	43Р
озділ 3. Ціннісні відмінності та їхній вплив на електоральну політику сьогодні.....	463
1 “Mauer in den Korfen”: Культурно-ідеологічні відмінності громадян Східної та Західної Німеччини.....	463
2 Чи дійсно впала Берлінська стіна між східними і західними німцями?.....	503.
3 Вплив праворадикальних та екстремістських рухів на електоральну поведінку.....	54
	2
3.4 Електоральна політика: якою вона є сьогодні для Німеччини і якою буде завтра?.....	56В

исновок.....	60Д
жерела.....	63

ВСТУП

Актуальність: Об'єднання Німеччини більше тридцяти років тому стало важливою подією у житті німецького суспільства, але також принесло багато викликів. Одним з них є подолання регіональних відмінностей у партійних уподобаннях серед електорату.

Після падіння Берлінської стіни Східна Німеччина спрямувала свій вектор розвитку на інституціоналізацію партійних систем для адаптації до західнонімецької системи. Втім, процес не мав значних зрушень, і, як наслідок, у суспільстві досі зберігається “ментальна Берлінська стіна”. Крім того, паралельно із розвитком інституціоналізації східних земель, останні 20 років партійна система Західної Німеччини почала процес деінституціоналізації, відповідно із яким відносини між виборцями і партіями послаблюються. Це зокрема можна пояснити і міграційними хвилями, що ймовірно викликають у багатьох громадян непорозуміння із рішеннями Бундестагу. Окремої уваги потребує гостра активізація праворадикальних та екстремістських рухів, що впливають на формування громадянського суспільства, і, відповідно, – на результати екзит-полів.

Проблема наукової роботи полягає у тому, що історичне минуле із тривалим розз’єднанням земель досі корелює електоральні уподобання та партійні системи Німеччини. Що стосується партій та їхніх часток голосів, то між Східною та Західною Німеччиною де-факто не відбулося і не спостерігається жодного зближення. **Метою** є *розглянути*, які саме важелі впливу формували електоральні преференції німців протягом останніх 20+ років і які супутні фактори, крім інституціоналізації (а згодом – деінституціоналізації), впливають на партійну систему Німеччини сьогодні; а також *з’ясувати*, чи можливо досягнути консенсусу німецькому громадянському суспільству на тлі минулих і теперішніх суспільно-політичних подій, і якими саме інструментами для цього необхідно скористатись.

4

Об’єкт дослідження: Електорат політичних партій Німеччини 21 століття.

Предмет дослідження: Розвиток та зміни електоральних преференцій німецького суспільства у період з 2002 по 2021 рр.

Для досягнення мети були поставлені наступні **завдання:**

1. Дослідити теоретичні концепції партійних систем, електоральної поведінки, політичної культури та ідентичності;

2. Провести порівняльний аналіз партійних систем Східної та Західної Німеччини;
3. Дослідити динаміку електоральних пререференцій протягом останніх 24 років;
4. Проаналізувати вплив інституціоналізації/деінституціалізації, міграції, соціально-економічних факторів, медіа та інших факторів на партійні орієнтації громадян Німеччини;
5. Припустити, яким буде розвиток електоральних уподобань Німеччини у майбутньому.

Методологія і методи дослідження. Під час дослідження були використані порівняльно-історичний метод та дискурс-аналіз.

Джерельною базою дослідження є статті засобів масової інформації й література німецьких аналітичних центрів та закордонних політичних аналітиків. Використовуються статті засобів масової інформації та література аналітичних центрів Німеччини.

Хронологічні межі дослідження визначаються з початку 2000 року та до виборів до Бундестагу 2021 року.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають до себе 12 підрозділів, та висновку. Обсяг роботи – 56 сторінок.

5

1 розділ. Еволюція партійних систем Німеччини та їхній вплив на політичну культуру

Партійні системи впливають на політичну культуру чи політична культура формує партійні системи? Насправді, однозначної відповіді на це запитання не існує, адже обидва фактори можна інтерпретувати як взаємопов'язані. Водночас, варто зауважити, що зовнішньо- та внутрішньополітичні події утворюють додатковий важіль впливу на партійні орієнтації виборців – можливо, навіть більше, ніж усталені інституції та переконання, адже останні можуть змінюватись та набувати нових форм у світлі нових реалій. Яскравим прикладом є об'єднання Східної та Західної Німеччини у 1989

році, що сколихнула німців та змусила переглянути свій побут, економічне становище та цінності.

Сьогодні точаться суперечки у наукових колах, чи можливо взагалі говорити про одного німця як представника обох регіонів – Східної та Західної Німеччини. Те саме стосується і партійної системи, яку дослідники електоральної політики Німеччини і не тільки розділяють на дві. Здійснений аналіз має на меті ближче ознайомитись із тим, як працюють партійні системи в теорії та практиці.

У першому розділі ми проаналізуємо на досвіді об'єднання Східної та Західної Німеччини розвиток партійних систем у молодих (нових) демократіях; дослідимо якою була електоральна поведінка першу декаду після падіння Берлінської стіни; розглянемо розвиток політичної культури та пошуки спільної ідентичності німців; порівняємо партійні системи Східної та Західної Німеччини одразу після об'єднання та сьогодні.

Питання партійних орієнтацій німців як тривалий час розділеного суспільства, що до сьогодні шукає шляхи до об'єднання, є у фокусі дослідницької уваги. Динамічне минуле створило низку неабияких викликів для громадян, вплинувши на їхній менталітет, бачення держави і себе як виборця у ній. Саме тому, щоб знайти відповідь на запитання “Ким є німецький виборець сьогодні і ким він буде завтра?” варто ретельно дослідити соціально-історичний контекст Німеччини та її розвиток у минулому.

6

1.1 Стабілізація партійної системи та вирівнювання електорату в нових демократіях

Айко Вагнер стверджує, що партійні системи в молодих або нових демократіях розвивають стабільну програмну основу після кількох виборів (Wagner 2022, с. 3). Спочатку партії та партійні системи не є програмно орієнтованими; вони також мають тенденцію бути слабкими та локально орієнтованими. Лише згодом партії розвивають сильнішу програмну та загальнонаціональну орієнтацію. Тобто, амплітуда партій спочатку низька і поступово збільшується, щоб не похитнути та не нашкодити партійній системі. У цьому питанні особливо треба звернути увагу на роль інституціоналізації. На думку дослідника, якщо інституціоналізація

партійної системи складається з виникнення партійності та партійної ідентифікації на індивідуальному рівні, цей процес означає, що громадяни знаходять партійний “дім” і виникають стабільні зв'язки між партіями та виборцями.

У дослідженні розвитку партійної системи Німеччини важливо наголошувати не лише на її внутрішньополітичних подіях, що розвивались після падіння стіни, але і зовнішньополітичних тенденціях. За Інглхарт, після зміни цінностей у західних суспільствах після 1960-х років, відбувся значний ментальний зсув у бік глобалізації та європеїзації, через що орієнтаційна вісь “ліві-праві” відійшла на другий план (Inglehart 1990). Вісь менше стосувалась питань державної інтервенції в економіку чи загальних питань про забезпечення. Відтоді вона розділила європейське суспільство на "зелені-альтернативні-ліберали" та "традиційні-авторитарні-націоналісти" (Hooghe, Marks та Wilson 2002). Цей зсув змінив структуру політичної конкуренції: відтоді партії змагаються у двовимірному політичному просторі (Dalton 2018; Kitschelt 1994; Rovny та Whitefield 2019).

7

Якщо перейти до конкретного кейсу об'єднання Східної та Західної Німеччини, то об'єднання відбулось під час значного послаблення зв'язків між громадянами та партіями (Franklin, Mackie та Valen 1992). Індивідуалізація, зниження довіри до традиційних інститутів як церкви тощо збільшили дистанцію між партією та її (потенційним) виборцем. Звідси можна констатувати, що нестабільність на рівні партійної системи призвела до волатильності виборців не лише на сході Німеччини, але і певною мірою розпорошилась по всій Європі. Тому деякі дослідники говорять про деінституціоналізацію партійних систем у європейських демократіях в останні десятиліття (Chiaramonte та Emanuele 2017, 2019). Відтак, незалежно від різноманітних історичних контекстів, у яких знаходились що Східна, що Західна Німеччина, обидві мають досить нестабільну партійну систему через їхню фрагментацію. Чи вдасться вирівняти обидві партійні системи? Це питання породжує інші запитання: а чи потрібно і чи буде це ефективно? Якщо партійна система Східної Німеччини скопіює західнонімецьку, то з першого погляду, це дійсно піде

на користь: імплементована система сприятиме розвитку стабільної партійності, виборці будуть більш наближені до однозначної відповіді на запитання про партійні преференції і менш волатильними. Втім, це лише за теорією. На практиці ж, нині у західнонімецькій партійній системі спостерігається останнім часом навпаки послаблення партійних зв'язків та підвищена волатильність. Саме тому наслідування західної моделі партійної системи якщо і не зашкодить Сходу, то просто буде беззмістовним.

Ще один аргумент проти “радикального урівняння” Східної і Західної Німеччини полягає у гіпотезі стійких відмінностей (або ще “гіпотеза соціалізації”), що згадується в Finkel, Humphries та Opp 2001; Gabriel 2007; див. також Pickel та Pickel з цього питання), адже на думку деяких дослідників, попри 30 років об'єднання за спиною, німецьке суспільство так і не досягнуло кінцевого етапу процесу конвергенції. Ця гіпотеза стійких відмінностей також є правдоподібною у світлі дебатів про значні відмінності в успіху певних партій у Східній та Західній Німеччині (Pappi та Brandenburg 2010; Abedi 2017).

8

Одні й ті самі партії до сих пір мають різний успіх у Східній та Західній Німеччині – ліві та “Альтернатива для Німеччини” превалюють у Східній, а Зелені та ВДП – у Західній.

Втім, Вагнер заперечує те, що Східна та Західна Німеччина не досягли конвергенції. Для наочного прикладу він подає у своєму дослідженні рисунок, зображений нижче (Wagner 2022, ст. 11). Він репрезентує волатильність як показник інституціоналізації партійної системи. На рисунку відображено те, як зміна частки голосів партій на федеральних виборах значно зменшилась протягом перших десяти років після об'єднання у Східній Німеччині. На відміну від попередніх дослідників, розглянутих раніше, Вагнер вважає, що волатильність протягом 1990-х навпаки була драматично низькою, і стверджує, що це є доказом інституціоналізації. До того ж, Вагнер доводить, що волатильність на федеральних виборах 2002 року була майже на такому ж низькому рівні, як в Західній Німеччині.

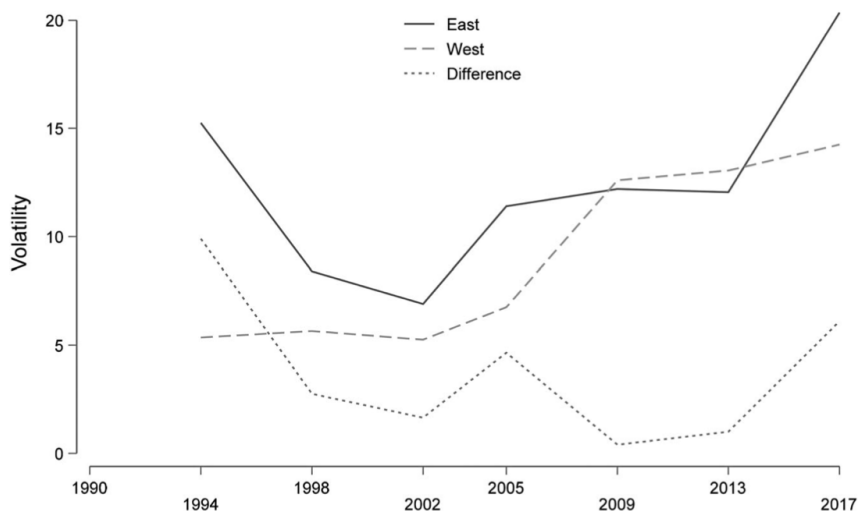


Figure 1. Volatility in Eastern and Western Germany, 1994–2017. Data Source: Bundeswahlleiter (2018).

Другий період з 2002 по 2013 рік характеризується зростанням волатильності в обох регіонах. У Східній Німеччині волатильність знову зростає до рівня вище 10 вже у 2005 році, тоді як у Західній Німеччині це відбувається на виборах 2009 року. У 2009 та 2013 роках різниця між Східною та Західною Німеччиною була невеликою. Зростання волатильності, подібне в обох частинах країни, свідчить на користь гіпотези про конвергенцію у вирішенні питань, про схожий ступінь інституціоналізації партійних систем, які змінюються однаковими темпами. Однак, у 2018 році відбувся значний стрибок у статистиці: у Східній Німеччині волатильність того року зросла драматично. Тобто, партійна система Східної Німеччини почала неспинно змінюватись та деінституціоналізуватись.

Далі варто розглянути поведінкові наміри та їхню відповідність описаним змінам – тобто, наскільки показник відкритості чи схильності виборців голосувати за іншу партію змінився після 1989 року. Ці дані відносяться до європейських виборів з 1994 по 2019 рік на основі Європейських досліджень виборів (Voter Surveys). Для цього найбільш релевантним варіантом буде розглянути пункти опитування “Схильність до голосування”, щоб проаналізувати скільком партіям ладен віддати свій голос громадянин. Якщо виборець схильється до плюралізму партій, його

голос є доступним на виборчому ринку. Якщо, з іншого боку, особа вважає лише одну партію такою, що має право брати участь у виборах, і не розглядає жодну іншу партію як потенційний варіант для голосування, її голос не є вільним, він не підлягає використанню на виборах. (Wagner 2022, ст. 13)

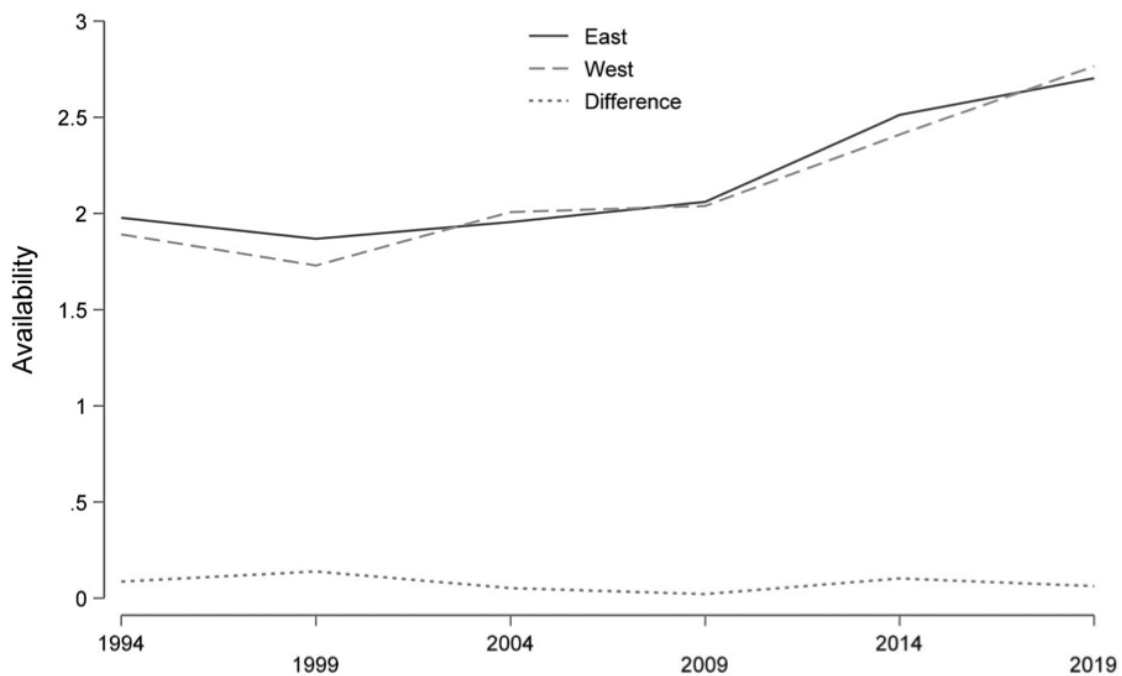


Figure 3. Electoral Availability in Eastern and Western Germany, 1994–2019. Data Source: Schmitt et al. (1997, 2015; 2020); Van der Eijk et al. (1999); Van Egmond et al. (2013).

Фігура 3. Електоральна доступність у Східній та Західній Німеччині, 1994–2019. Джерело: Schmitt et al. (1997, 2015; 2020); Van der Eijk et al. (1999); Van Egmond et al. (2013).

Рисунок 3 ілюструє, як наприкінці 1990-х років виборці у Східному (пунктирна лінія) та Західному (суцільна лінія) регіонах стали більш доступними, ставши менш лояльними до рідної партії та більш сприйнятливими до інших варіантів. За попередні 20 років доступність різко зросла, і в 2019 році вона була більш ніж на третину вищою, ніж у 1990-х роках. Знову ж таки, в жодному році нерівність між двома частинами країни не стає статистично значущою або майже значущою. З моменту об'єднання Німеччини ніколи не було помітної різниці у відсотках виборців у Східній та Західній Німеччині.

11

Порівняння рисунків 2 і 3 демонструє, що в 1990-х роках західні німці мали нижчий показник переходу від однієї партії до іншої, хоча мали такий самий доступ до різних партій, як і східні німці. Це було пов'язано з їхньою схильністю залишатися в партії, яку вони обрали.

Приблизно до 2000 року спостерігалось зближення показників Сходу і Заходу за показниками волатильності та перемикання голосів. Така сама тенденція спостерігалась вже і після 2000 року. У 2017 році змінилася лише волатильність. В результаті партійна система Східної Німеччини інституціоналізувалася і стала більш схожою на партійну систему Західної Німеччини в 1990-х роках. У 1990-х роках партії були однаково доступні як у Східній, так і в Західній Німеччині, але це мало менший вплив на переключення виборців. Як наслідок, партійні зв'язки серед виборців у Західній Німеччині почали руйнуватися в 1990-х роках. Усі три індекси деінституціоналізації партійної системи зросли за останні 20 років, хоча й порівняно однаковими темпами в обох регіонах.

1.2 Розвиток партійних систем у Східній та Західній Німеччині після об'єднання 1989 року

Перейдемо до огляду конкретних партій та їхнього становища на початку 1990-х. Що стосується партійних орієнтацій у Східній Німеччині, то значний вплив на еволюцію як менталітету східних німців, так і партійної системи у східному регіоні впритул до об'єднання була “Соціалістична єдина партія Німеччини” (далі – СЄПН). Наступницею СЄПН стала Партія Демократичного Соціалізму (далі – ПДС), яка транслиувала наративи СЄПН та несвідомо керувала вибором старого нового електорату, а не навпаки, як це повинно відбуватись у демократичних державах. Відповідно, ПДС на початку 1990-х навіть не сприймалась всерйоз експертами. Водночас, буде недоречно недооцінювати партію, що набирала в багатьох регіонах неабияких обертів. Західні політологи виправдовували мобілізацію електорату ПДС через ностальгічні причини за СЄПН чи втрату соціального статусу після об'єднання.

12

Враховуючи такі прості пояснення, що лежать на поверхні, з'являється припущення, що ПДС – це просто партія, виникнена як протест у відповідь на тогочасний уряд, і що економічне відродження у майбутньому спричинить значний відтік їхнього електорату до інших партій. Втім, ретельний аналіз виборців ПДС показав, що вони не завжди були комуністами чи тими, хто ностальгує за старими часами та протистояли новому уряду (Saalfeld 2002).

Ще до формального об'єднання політичні партії Федеративної Республіки почали проявляти активний інтерес до розвитку партійної системи НДР, що швидко змінювалася. За підтримки західнонімецьких партій були засновані консервативний Німецький соціальний союз та східнонімецька Соціал-демократична партія. Колишні "блокові партії", пов'язані з режимом СЄПН, почали відокремлюватися та емансипуватися від правлячої партії НДР. Християнсько-демократичний союз НДР, Німецька федерація фермерів, Ліберально-демократична партія і Національно-демократична партія почали змінювати як свої партійні програми, так і – поступово – керівний склад. СЄПН, яка перейменувалася спочатку на СЄДПН-ПДС, а згодом на ПДС, змінила як організацію, так і програму, щоб пережити найсерйознішу кризу з моменту свого утворення, яка спочатку зіткнулася зі стрімким

падінням електоральних симпатій та організаційною дезінтеграцією (Niedermayer).

Повна інституційна трансформація партій у Східній Німеччині відрізнялась від високої організаційної адаптивності західних партій, що безумовно робить їх у цьому випадку гнучкішими. Втім, навички адаптації партійної системи Східної Німеччини були отримані неабиякими викликами для самої системи. Партія соціалістичної єдності в Німецькій Демократичній Республіці опинилась під тиском після її падіння. З кінця 1989 року, опозиція режиму НДР, хоч і зазнала фрагментації, але все ж набирала обертів після успішного заколоту і заміни лідера СЄПН. Західнонімецькі партії скористались цим в деякому сенсі, адже коли об'єднання було очевидним та неминучим, вони усвідомлювали потенційну конкуренцію із східними партіями у найближчому майбутньому.

13

ХДС та “Вільна демократична партія Німеччини” (далі – ВДП), можливо, були більш лояльними до східноєвропейських партій, але теж мали чимало клопоту, щоб залучити східнонімецьких християнських демократів і лібералів до демократичних партій Західної Німеччини. Для цього християнські демократи створили альянс з низкою опозиційних громадських рухів з консервативною, християнською або ліберальною ідеологією (Bürgerbewegungen), які завоювали значний авторитет в опозиції до режиму СЄПН (Saalfeld 2002, ст. 116) Лише ПДС, партія-спадкоємиця колишньої СЄПН, залишилася без підтримки та ресурсів найбільшої західнонімецької партійної організації, що посилювало прогнози про її неминучий розпад (Niedermayer, ст. 110-11).

Вже у березні 1990 року на перших виборах перемога надалась ХДС та “Альянсу за Німеччину”, що безумовно можна назвати початком великої епохи партійної стабільності, зокрема через електоральну прихильність до християнських демократів. Ця парасолькова організація створила майданчик для низки консервативних громадських організацій, афілійованих з ХДС. Що ж стосовно тих, хто не здобув значних результатів екзит-полів, як-от соціал-демократи, то це пояснюється їхньою малою компетенцією порівняно з такими традиційними “тиграми” партійної

політики як ХДС та ВДП, що у свою чергу успішно акумулювали не лише лояльний, західнонімецький електорат, а й східнонімецький: завдяки організаційним ресурсам партій блоку ХДС та Ліберально-демократичної партії Німеччини. Їхня перемога однозначно ознаменувала позитивний початок об'єднання Німеччини.

Каменем спотикання в історії партійної системи Німеччини все ж залишалась ПДС. Те, наскільки вдало були перенесені західнонімецькі інститути до Сходу, не могло не вплинути на подальшу долю партії. Мало буде зауважити, що партія почала свій шлях занепаду ще на тих виборах, отримавши слабкі результати. Члени партії СЄПН передчували, що після об'єднання, навіть якщо вона реорганізується, вона зазнає поразки, і тому учасники почали поступово її покидати. Деякий час, до 2002 року, ПДС вдавалось утримувати позиції, але водночас її прагнення розширювати електорат залишались безрезультатними.

14

Саме тому для таких дослідників як Грабов в аналітиці партійної політики східних федеральних земель у 1990-х рр. було важливо зосередитись на тому, як саме ХДС і СДПН, а не занепадаюча ПДС, мобілізують там свій електорат (Grabow 2000). Він також стверджував, що їхні організації демонстрували на Сході елементи електорально-професійних партій. Тобто, можна припустити, що західноєвропейські партії могли адаптуватись до місцевої партійної системи заради артикулювання своїх цілей та охоплення більшої аудиторії. ХДС і СДПН були єдиними партіями, що так вдало просунулись в адаптації до електорально-професійних партій, на відміну від своїх колег, що не могло не вплинути на партійну стратегію і в західних землях.

Ба більше, Грабов говорить про геть інший тип організації на Сході через значні відмінності систем у горизонталі "Схід-Захід". На його думку, особистий бренд кандидатів як виборчого ресурсу цінується на Сході набагато частіше, ніж на Заході (Grabow 2000, ст. 293). Опора на конкретних кандидатів, а не на членів партії була основною стратегією проведення виборчих кампаній, згідно з особливостями регіону.

Незалежно від індивідуальних успіхів та невдач тих чи інших партій, важливо зазначити, що серед них усіх спостерігається помірний рівень адаптивності та здатність зберігати легітимність та лояльність серед електорату, незалежно від політичних та соціально-економічних змін. Звісно, якщо зануритись у питання партійних систем глибше, то падіння Берлінської стіни та всі послідовні події після неї підвищили електоральну конкуренцію, що включає в себе партійне розмежування та ріст електоральної волатильності.

На початку 2000-х страхи дослідників про реполяризацію партійної системи та підйому екстремістських партій не справдились. Попри деякі успіхи у Східній Німеччині, крайні праві на той момент не досягли свого піку та не мали значного впливу на електоральну політику попри напружену соціо-економічну ситуацію в регіоні.

15

Хоча звісно, навіть у цьому випадку неможливо відкидати той факт, що електоральне середовище Східної Німеччини протягом 1990-х рр. було найбільш нестабільним.

Сценарій поляризації не відбувся. Тотального перенесення західнонімецької партійної системи на Схід не відбулось, і попри те, що ПДС не була лідером серед регіонального електорату, вона продовжувала на той момент розвиватись та існувати у рамках тих можливостей, які в неї були. Вона змогла пройти адаптацію та віднайти специфіку свого електорату, що залишався до неї лояльним та унеможливив її абсолютний занепад на початку. Хоча партії і не вдалось скласти сильну, здорову конкуренцію консервативним партіям Заходу, що зайшли на партійний ринок після об'єднання. ХДС, ВДП, Зелені та СДПН були тими партіями, що зайшли у східний партійний ринок та не залишили вибору ПДС.

Якщо порівняти становища східної та західної партійних систем, то однозначно їхня різниця полягає у тому, що у західних землях протягом першої декади об'єднання залишались ті самі партії, що і були до падіння стіни. А от у східних землях залишалась спадкоємиця СЄПН та сталось швидке розповсюдження нових партій, що прийшли із Заходу. Саме тому,

не дивно, що електоральна волатильність значно вища на Сході, і електоральні параметри партійної конкуренції не піддаються однозначному прогнозуванню. ПДС була важливим електоральним і політичним фактором у східному регіоні, що призвело до формування східнонімецької партійної системи, в якій ХДС, ПДС і СДПН були основними партіями, причому СДПН часто опиняється у вирішальній ролі між двома іншими основними партіями (Saalfeld 2002, ст. 126). На Заході ж електоральна конкуренція (станом на початок 2000-х) складалась лише з двох блоків: лівоцентристський (СДПН та Зелені) і правоцентристський (ХДС/ХСС та ВДП).

16

Варто особливо звернути увагу на те, як нові тенденції та цінності створили попит на партію Зелених як молодшу партію із досить прогресивним баченням, як для 1980-х рр. Паппі та Терві в есе "Німецький електорат: Старі розколи та нові політичні конфлікти" зауважують, що у Німеччині 1980-х років вже була присутня питома частка виборців з екологічними та постматеріалістичними цінностями (Inglehart 1971). Але цього була недостатньо (Helm 1984, ст. 486). Партії Зелених вдавалось вести здорову опозиційну політику на основі їхньої виваженої політичної програми та скласти гідну конкуренцію старим партіям. Втім, їй все ще було важко залучати електорат останніх партій через усталені преференції робітників до СДПН та підприємців до християнських демократів, тому єдиним виходом було залучення "зелених" до коаліції, що могло вдихнути нове життя у великі партії і водночас посилити легітимізацію "зелених". З іншого боку, був прогноз, що передбачає розвиток Партії зелених завдяки їхнім перспективам непохитно виконувати партійні обіцянки, відповідно мобілізуючи навколо себе не лише захисників навколишнього середовища, а й протестний електорат. Але не всі варіанти розвитку Партії зелених були однозначно позитивними, і з реалістичної точки зору, в них був ризик занепаду через внутрішні чвари, брак лідерських позицій, маргіналізація чи згасання екологічного руху на фоні інших проблем.

На Думку Пітера Мейра, наприкінці 1990-х років, попри всебічне наголошення на змінах партійних систем, у політичних партіях та партійних системах Західної Європи все-таки превалювала “гіпотеза застигання” Ліпсета і Роккана, сформульована в 1960-х роках, що припускала віддзеркалення західноєвропейськими партійними системами структури політичного розколу 1920-х років (Epstein, Lipset, та Rokkan, S. 1969). Німеччина – яскравий приклад такої західноєвропейської країни, що підтверджує цю гіпотезу: здавалось би, що у часовому проміжку з 1870 по 1990 рік відбулась низка драматичних змін режиму та різноманітні соціо-економічні зміни, втім, це не похитнуло Німеччину у бік радикальних зрушень, а Німеччина початку 1990-х систематично мало відрізняється від своєї спадкоємної версії.

17

З фундаментальної точки зору ж, зміни у відносинах між виборцями та партіями не вплинули разюче на партійну систему на парламентському та урядовому рівнях.

Соціально-економічні зрушення після об’єднання були значним важелем впливу на партійну систему на урядовому рівні. Ймовірно, дискусії навколо об’єднання в контексті розбудови спільної ідентичності мали би геть інакше забарвлення, якби це було не так. Але національне об’єднання підняло низку “більш приземлених” питань, як економіка, ринок праці, зовнішня політика тощо. Це лише посилило можливість старих партій утримувати свій електорат. Стосовно того, як змінювалась партійна система після падіння Берлінської стіни у 1989 році, та які ризики це могло викликати, Томас Заальфельд висунув 4 гіпотези:

1. Об’єднання Східної та Західної Німеччини призвело до фрагментації та поляризації німецької партійної системи і посилило поляризований плюралізм. Це, у свою чергу, перешкоджає утворенню коаліційності через унеможливлення передових партій дійти до консенсусу чи створення державних політик через конфлікти інтересів, що виникають на різних підґрунтях.

2. Об'єднання призвело до перенесення західнонімецької партійної системи до Східної Німеччини, а ПДС згодом занепаде як тимчасове явище.
3. Об'єднання викликало потребу у перенесенні західнонімецької партійної системи до Східної Німеччини, але попри суперечності між Сходом та Заходом, це не викликає суттєвих конфліктів на загальнонаціональному рівні.
4. Об'єднання спонукало передові партії “Християнсько-демократичний союз” (далі – ХДС) та “Соціал-демократична партія Німеччини (далі – СДПН) до прийняття організаційної моделі електорально-професійної партії у східнонімецьких федеральних землях. Це призведе до адаптації західнонімецьких партій до цієї моделі.

18

З перспективи сьогодення, ми сфокусуємось лише на двох перших гіпотезах, оскільки вони найбільш наближені до реальності, наскільки показав досвід останніх 22 років.

Перша інтерпретація створена на основі загального занепокоєння стосовно ймовірної поляризації партійної системи, що унеможливила б процес демократизації і відповідно, “відкотила” державу до розпаду, як це було із Веймарською республікою 1930 року. На думку Моро, що розглядав ПДС у 1990-х як абсолютно антидемократичну, загрозливу партію, її існування би похитнуло німецьку партійну політику (Moreau 1992). Водночас, соціо-економічні виклики у Східній Німеччині вже тоді радикалізували правих (Hough 2001), що для Кох-Баумгартена (Koch-Baumgarten 1997) було підставою стверджувати про небезпеку відродження поляризованої плюралістичної партійної системи, яку Сарторі вважав притаманною Веймарській республіці (Sartori 1976). Про небезпеку фрагментації партійної системи, політичної дезінтеграції та ідеологічної радикалізації застерігали також Хольтманн (Holtmann 1995) та Веен (Veen 1995).

Друга інтерпретація – це міф про повне перенесення та утвердження західнонімецьких політичних інститутів на територію колишньої Німецької Демократичної Республіки, включно з партійною системою. З одного боку,

імплементации інститутів дійсно відбувались на території НДР, але і тут є свої нюанси. Неможливо впроваджувати докорінно однакові інновації на території, що останні 40 років знаходилась в абсолютно іншому соціально-ідеологічному контексті – це лише створить майданчик для хвилі протестів та призведе до ще більшого розколу, про що детальніше розкрито буде згодом. Зокрема ПДС буде приречена на занепад через те, що її існування не співвідноситься з імплементациєю західних інститутів. Відповідно, ПДС є тимчасовою партією у німецькій партійній системі – як ми бачимо, це вже передбачалось до її розколу. Оскільки раніше вже було зазначено, що ПДС здебільшого акумулювала колишній електорат “Соціалістичної єдиної партії Німеччини”, представляючи їхнє культурно-ціннісне середовище, вже на початку 2000-х Заальфельд передбачив її зникнення (а якщо ще точніше – перевтілення у Ліву партію), як це і трапилось 2007 року.

19

1.3 Роль політичної економії в електоральній політиці Німеччини

Стабільність курсу була вирішальним аспектом для конкурентоспроможності експортного сектору в Європейському Співтоваристві і не тільки (Helm 1984, ст. 489). Монетарна стабільність після 1972 року була особливо гострою темою через флуктуації міжнародної економіки. Німецькі політики вирішили створити низку ретельно продуманих кроків, метою яких було стабілізувати курс у Західній Німеччині за допомогою її європейських союзників. Підтримка стабільних валютних курсів була ключовим елементом у їхній стратегії. Федеративна Республіка у той час стимулювала своїх сусідів до конгруентності їхніх валют до німецької марки. Ефект закріпили об'єднання Економічного і валютного союзу в Європейську валютну систему в 1979 році. Ланковський стверджує, що західнонімецькі політики вдало провели цю масштабну “валютну операцію” в межах Європейського співтовариства, використовуючи двосторонні угоди між його членами. Останні отримали дешевшу нафту через зміцнення їхньої валюти по відношенню до долара, хоча це і не враховувалось як значні переваги на відміну від цілей Західної Німеччини, адже європейським країнам довелось запроваджувати заходи жорсткої економії, щоб нести мінімальні збитки для внутрішньої економіки. Втім, ця ситуація чітко пояснює перспективи Західної Німеччини: по-перше, валюта ефективна і цінна лише за умови вдалого

експорту до торговельних партнерів; по-друге, Західна Німеччина легко була готова використовувати Європейське співтовариство для цього так, як вони вважали за потрібне.

Як саме політична економіка допомагає нам краще зрозуміти німецьку політику? У науковому колі є активна дискусія стосовно того, чи політика визначає економіку, чи економічні структури впливають на політику (Oppenheimer 1980). Рімер стверджував, що політичні інновації формуються під тиском трьох питань: Чи зміцнюють інститути політичного істеблішменту передбачуваний політичний розвиток? Якими є перспективи міжгрупового консенсусу та конфліктів (особливо щодо суперечливих питань розподілу)? Чи можна ідеологічно обґрунтувати перерозподіл обов'язків між державним і приватним секторами?

20

Важливо зауважити місце бізнесу в політичній площині, адже попри заперечення абсолютної, очевидної присутності в політиці, він позаяк впливав на такі інституції, як федеральний банк і затверджував свою позицію стосовно розподілу праці між державним та приватним секторами.

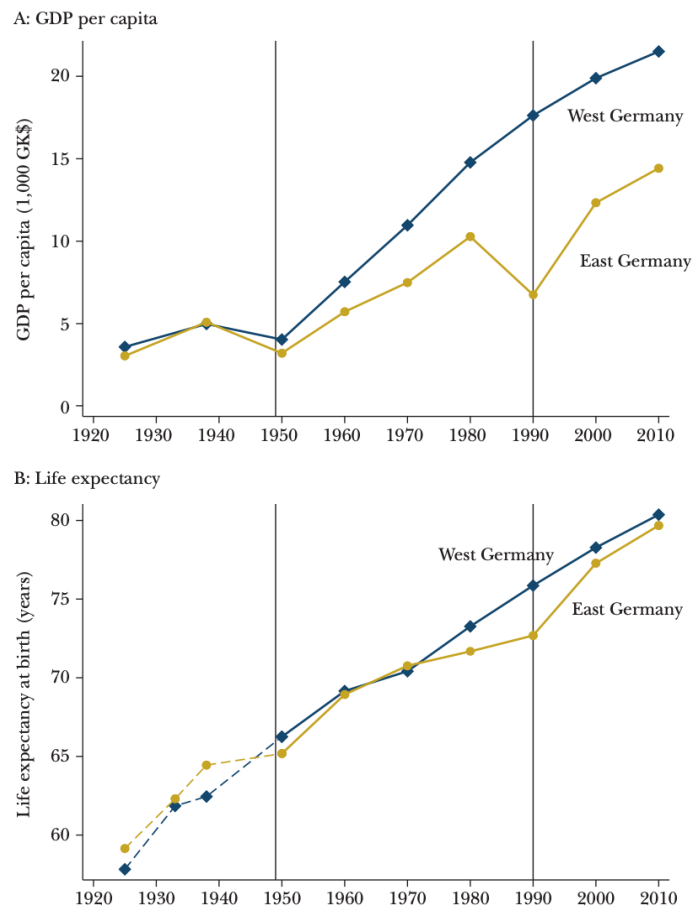
Підсумовуючи деталі політичної економіки Західної Німеччини варто зазначити, що загальновідомий шлейф стабільності виник, згідно з різними авторами, з різних причин. Якщо Дорінг та Сміт апелюють до того, що стабільність була викликана тяжінням партій до інституційної стабільності, то Марковіц вважав, що причиною є зосередження на стабільних відносинах між працівниками та керівництвом, монетарній стабільності та стабільних експортних ринках.

1.4 Порівняльний аналіз економічного стану громадян Східної та Західної Німеччини до об'єднання

Звісно, легко констатувати, що загальний добробут населення та прибутки у Східній Німеччині значно відставали від Західної до об'єднання, але з даними, зображеними на рисунку 1, слід мислити критично, адже вимір ВВП у Східній Німеччині не базувались на основі ринкових цін. Втім, віддаляючись від статистичних даних, було наочно видно, що наприкінці

епохи Берлінської стіни, західні німці жили якісніше за своїх сусідів. Попри те, що об'єднання навіть посприяло на продовження середньої тривалості життя на Сході, економіка регіону деякий час зазнавала стагнації навіть поза значною економічною опорою, яку надавав Захід. Попри позитивні прогнози економістів, які стверджували, що зміна системи сприятиме конвергенції, а конвертація валюти у відношенні 1:1 вплине на економічну активність Східної Німеччини, життя в умовах комунізму було все ще корінням проблеми переведення східних німців на західнонімецькі рейки. Відхід від комунізму – це щось більше, ніж усунення викривлень у політиці (Becker, Mergele та Woessmann 2020, с. 144).

Figure 1
GDP per Capita and Life Expectancy in East and West Germany, 1925–2010



Джерело: ВВП на душу населення: Roses та Wolf (2018), власні розрахунки. Очікувана тривалість життя до 1950 року. Джерело: Wagner (2008), власні розрахунки. Очікувана тривалість життя з 1950 року Liu (2020). Примітка: Дані про ВВП наведені в доларах США за системою Гері-Хаміса 1990 року і не включають Берлін. Дані про очікувану тривалість життя до 1950 року включають землі Баден, Баварія, Гессен та Вюртемберг (середньозважена) для Західної Німеччини та Тюрінгію і Саксонію для Східної Німеччини. Починаючи з 1950 року, дані про очікувану тривалість життя охоплюють відповідні території в цілому. Вертикальні лінії показують поділ Німеччини (1949) та возз'єднання (1990).

Саша О. Бекер, Лукас Мергеле та Людгер Весманн далі стверджують, що географічні кордони між НДР та ФРН визначені наприкінці Другої світової війни не просто так.

22

Напередодні поразки нацистської Німеччини міністри закордонних справ США, Великої Британії та Радянського Союзу домовилися про створення Європейської консультативної комісії на Московській конференції 30 жовтня 1943 року, що було підтверджено на Тегеранській конференції в листопаді. Комісії було доручено вивчити політичні рамки післявоєнної Європи і надати рекомендації урядам трьох країн (Kowalski 1971). Ймовірно, що населення Східної та Західної Німеччини відрізнялося до встановлення комунізму на Сході, оскільки кордон між двома регіонами був цілеспрямовано проведений відповідно до існуючих земельних кордонів. Проаналізовано довоєнну статистику земель, які згодом утворили Федеративну Республіку Німеччина та Німецьку Демократичну Республіку, і результати показують, що Схід і Захід суттєво відрізнялися одна від одної у низці сфер, зокрема у гендерних ролях, політичному виборі, економічних показниках та культурі.

Figure 2

German Post-World War II Occupation Zones, Pre-World War II Provinces, and End-of-War Frontline

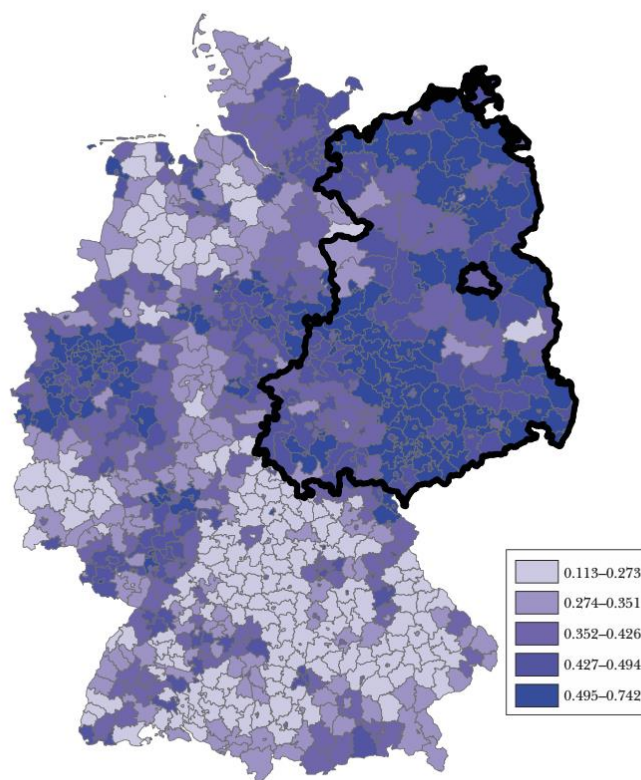


Джерело: Zietke (1975). Примітка: Окупаційні зони в повоєнній Німеччині з виділенням радянської зони (червоним і фіолетовим кольорами), внутрішнього німецького кордону (товста чорна лінія) і зони, з якої американські війська були виведені в липні 1945 року (фіолетовий колір).

На фігурі 3 проілюстрований економічний розподіл Німеччини ще у 1925 році, задовго до Другої світової війни, але який вже на той час передбачав кордони між Східною та Західною Німеччиною після 1945. Карта допомагає зробити висновки, що питома більшість робочого класу була зосереджена все-таки у східній частині, як і більшість інших соціалістичних країн (Falter та Hänisch, 1990; Hänisch 1989). Крім того, частка робітничого класу різко зросла в кількох регіонах навколо пізнішого внутрішньонімецького кордону, особливо на південному заході та півдні того, що згодом стане Східною Німеччиною. На думку автора, різниця в професійній структурі також відображається в галузевій структурі економіки, де частка зайнятості в обробній промисловості (промисловість і ремесла) на 8,3 відсоткових пункти більша у східних округах Німеччини порівняно із західними, де вона становила 35,7 відсоткових пункти.

Figure 3

The Working-class Share in 1925: East-West Differences before the GDR Existed



24

Джерело: Малюнок на основі даних перепису населення на рівні графств у Falter та Hänsch (1990). Базова карта: MPIDR (2011). Примітка: Кольори відносяться до квінтилів.

До Другої світової війни, ВВП у Східній та Західній Німеччині не мало значних відмінностей (Alesina, Alberto, та Fuchs-Schündeln 2007). Втім, на момент об'єднання в НДР ВВП вже складав менше половини, аніж ВВП Західної Німеччини. (Sleifer 2006). Після об'єднання продуктивність праці у Східній Німеччині становила третину від продуктивності на Заході. Більшість основних фондів колишньої НДР були застарілими або непридатними для виробництва в умовах ринкової економіки (Siebert 1991; Akerlof та ін. 1991).

У дослідженні Алесіна та Фукс-Шюндельн особливої уваги варте питання, чи життя за комунізму назавжди вплинуло на політичні уподобання громадян східних регіонів (Alesina, Alberto, та Fuchs-Schündeln 2007). За

їхніми спостереженнями, колишні мешканці НДР відрізняються від жителів ФРН у своєму баченні ринкового капіталізму та ролі держави у наданні соціальних послуг, страхуванні та перерозподілі від багатих до бідних, використовуючи дані Німецької соціально-економічної панелі. Останні вказують на те, що до Другої світової війни дохід на душу населення в східних і західних землях Німеччини та в пруських провінціях суттєво не відрізнявся, оскільки регіони були відокремленими.

Щоб окреслити всі причини, передумови та наслідки розвитку партійних систем Німеччини за останні тридцять років, важливо підкреслити, що об'єднання мало свій результат. Попри його комплексність, інституціоналізація Східної Німеччини все-таки відбулась і певним чином наблизила східний регіон до західного (Wagner 2022). Втім, це був кропіткий шлях із низкою випробувань. Вони не покидають нікого і досі: зниження довіри до інституцій в обох регіонах веде до деінституціоналізації країни. Втім, зарано робити висновки стосовно майбутнього у контексті уніфікації, адже є також інші шляхи розвитку.

25

У перші роки після об'єднання партійна система Східної Німеччини спершу досягла деякого рівня інституціоналізації. Згодом вона була дестабілізована, і виборці були більш схильні до того, аби обирати інших кандидатів на виборах. У той самий період, у Західній Німеччині партійна система зазнала фрагментації. Відповідно, Захід зазнав неабияких потрясінь від об'єднання, що зазвичай несправедливо замовчують.

З перспективи сьогодення, волатильність виборців спостерігається в обох частинах країни, і електорат приблизно однаково змінює свої партійні переваги. Станом на 2022 рік, Вагнер побудував одну з декількох гіпотез, що у Східній Німеччині можуть утвердитись ХДС та СДПН так само, як вони утвердились у Західній. Втім, цій гіпотезі перешкоджає інша (більш реалістична): успіх “Альтернативи для Німеччини” у Східній Німеччині у 2017 році. Але будь-які судження та висновки, зроблені заздалегідь, – дуже відносні. Єдине, що злегка відрізняє обидва регіони – східні німці частіше обирають персоналії, а західні обирають усталені партії/об'єднання.

Таким чином, ми спостерігаємо перехід від стабільності колишньої Федеративної Республіки Німеччина в Західній Німеччині до зростання нестабільності та фрагментації, тоді як у Східній Німеччині ми спостерігаємо лише початок становлення стабільної партійної системи в 1990-х роках, що згодом супроводжувалося зростанням плинності та фрагментації. Незважаючи на це, партійні системи у Східній та Західній Німеччині, по суті, є схожими, але партійні констеляції залишаються відмінними один від одного. Вони зазнали суттєвих трансформацій, а гіперстабільність німецької партійної політики залишилася в минулому.

Економічні та політичні погляди, довіра до держави, гендерні ролі – усе це зазнало того чи іншого впливу як на систему, так і на громадян та зокрема залежали від поділу Німеччини. Немалу роль відіграв і комуністичний режим, що залишив своєрідний відбиток на тому, як розвивалась Німеччина 1990-х років і якою вона є сьогодні.

26

Загалом поділ та возз'єднання соціалістичної Німецької Демократичної Республіки та капіталістичної Федеративної Республіки Німеччина відбулися у певному сенсі зненацька. Проте це не означає, що розподіл двома політичними режимами одного народу був випадковим. Адже, як вже відомо, ще до Другої світової війни населення Східної і Західної Німеччини суттєво відрізнялось. Люди зі сходу більш схильні належати до робітничого класу, менш релігійні, а також більш схильні до участі жінок у праці. У майбутньому це відображається у відповідному способі життя та цінностях, на кшталт аполітичності (чи політичної незаангажованості), лівих партійних преференціях тощо. До того ж, Схід більше постраждав від воєнних руйнувань демонтажу та витрат на репарації окупаційним військам одразу після Другої світової війни (Becker, Mergele та Woessmann 2020). Комуністичний режим водночас не є найголовнішою причиною відмінностей між Сходом та Заходом. Відмінності, що існували ще до Другої світової війни, довели, що для об'єднання Східної та Західної Німеччини у повному розумінні цього слова необхідно більше часу, ніж зазвичай спрогнозовано.

2 розділ. Формування партійних орієнтацій німців у 21 столітті

2.1 Вплив освіти та політичної соціалізації на партійні преференції

Останні вибори до Бундестагу 2021 року стали визначними як мінімум через те, що це було вперше, коли традиційні “народні партії” ХДС/ХСС та СДПН разом набрали менше половини голосів виборців (Steiner 2023). Що саме спонукало виборців до зміни своєї думки перед тим, як поставити галочку на виборчому бюлетені та яким буде майбутнє традиційних партій надалі – сказати поки важко. Втім, те, що різні покоління голосують по-різному – це факт, який неможливо оминати: громадяни, старше 70 років, віддають трохи більше третини голосів за ХДС/ХСС та СДПН окремо, коли молодь від 18 до 24 років обирає ці партії більш неохоче (лише 10,8% та 15,6% відповідно). Водночас, молодше покоління активніше голосує за ВДП (20,5%) та Зелених (24,0%) (*Wahl zum 20. Deutschen Bundestag am 26. September 2021*). Втім, окрім очевидності різниці між поколіннями, поки важко спрогнозувати, чи результати екзит-полів не відображають швидкоплинні реакції на політичну ситуацію навколо виборів 2021 року.

Нільс Штайнер у своєму дослідженні “Generational change in party support in Germany: The decline of the Volksparteien, the rise of the Greens, and the transformation of the education divide” аналізує вікову поведінку в Німеччині з використанням даних післявиборчих опитувань для всіх 20 федеральних виборів з 1949 по 2021 рік. Для цього автор ставить питання, чи дійсно існують стійкі відмінності між поколіннями у виборі партій, не враховуючи вік та період. Зокрема дослідника цікавить, чи спад електоральних преференцій ХДС/ХСС та СДПН та зростання популярності “Зелених” дійсно викликані зміною поколінь. Третє, і чи не найважливіше, автор вивчає наскільки рівень освіти пропорційно впливає на партійні уподобання і чи не впливає цей фактор на зміщення електорату з права наліво в ідеологічній площині.

28

Його дослідження поглиблює розуміння політологів щодо змін у структурі партійної підтримки німецького електорату та спонукає до передбачень її розвитку у майбутньому.

Штайнер наперед зробив припущення, що спад голосів за ХДС/ХСС та СДПН буде продовжуватися у майбутньому, а голоси за Зелених лише зростатимуть, хоча і не на постійній основі, оскільки партія вже на сьогоднішній день мобілізувала значну частину електорату (що включає в себе не лише молоде покоління, а і бебі-бумерів, наприклад). Що стосується освітнього питання, то Штайнер наголосив, що **наявність вищої освіти у кожному поколінні несе різні сенси та значення у партійних преференціях**. Відтак, він вважав, що народжені до 1945 року більш схильні голосувати за вищевказані традиційні партії (щоправда, окрім СДПН). Народжені пізніше більш люб’язно обирають Зелених і найменш – праворадикальну “Альтернативу для Німеччини”.

Інші науковці також підтверджують, що для розуміння електоральних змін надзвичайно важливо брати до уваги age-period cohort analysis, який пояснює процес перегрупувань та волатильності виборців (van der Brug, Rekker 2021).

1 рисунок висвітлює частки голосів 6 партій, репрезентованих у Бундестазі, у період з 1949 по 2021 рр. Цікаво, що з 1953 по 1987 у Західній Німеччині частка голосів за християнських демократів та соціал-демократів разом була більше 80% голосів, а вже у 2021 році ці партії завоювали прихильність лише приблизно чверті виборців окремо. Водночас, як і було зазначено раніше, можна спостерігати ріст Зелених.

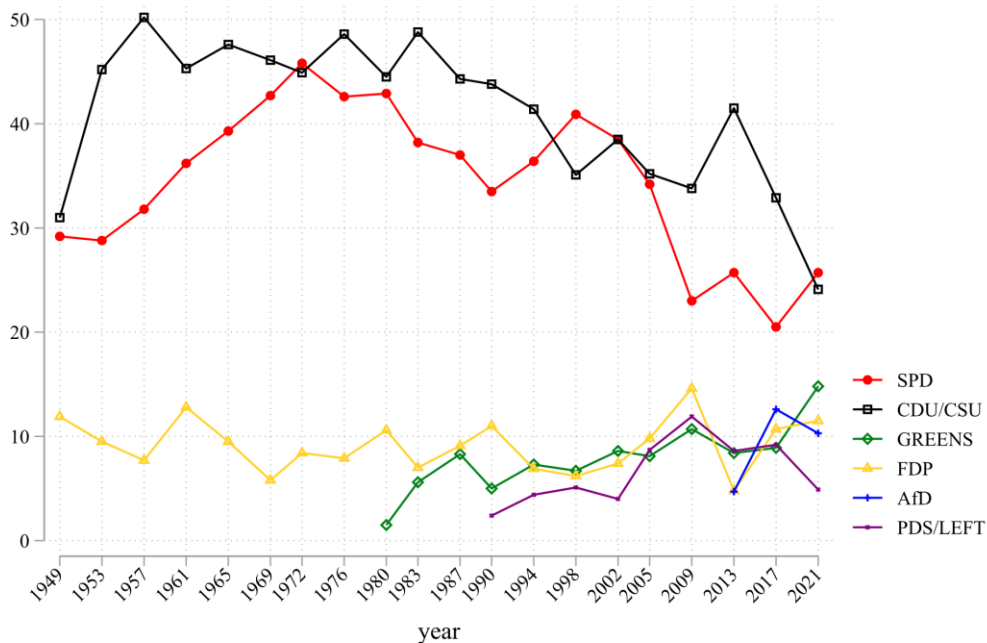


Fig. 1. Party vote shares in elections to the German Bundestag.

Фігура 1. Розподіл голосів на виборах до Бундестагу (Steiner 2023).

Насправді на партійні преференції достатньо впливає політична заангажованість виборця, і тут, так само як і в ситуації з освітою, люди різних поколінь мають різні погляди. Дослідження Реккера показують, що розміщення виборців у площині політичних координат по-різному

пов'язані з політичними питаннями в різних вікових категоріях (Rekker 2016). Водночас Воутер ван дер Бруг та Марк Франклін встановили “гіпотезу років становлення”, що обґрунтовує праві та ліві погляди тієї чи іншої вікової категорії встановленням політичних уподобань в приблизно підлітковому та молодому віці (van der Brug, Franklin 2018). Політичні орієнтації, починаючи з цього віку, здебільшого закріплюються в переконаннях індивіда та здебільшого зберігаються протягом життя. А тут вже важливо зазначити, що кожне покоління проживало свій підлітковий вік в різних соціо-економічних та політичних контекстах, що точно не могло не залишити свій вплив на електоральних уподобаннях в майбутньому. Політична соціалізація може проявлятися у різних ступенях підтримки партій у різних категоріях.

30

Люди, що були соціалізовані в часи піку популярності тієї чи іншої партії, будуть більш схильні голосувати за неї і в майбутньому. Наприклад, так зване “покоління Аденауера” (німці, народжені закінчення Другої світової війни) більш прихильне до християнських демократів через свою політичну соціалізацію за часів “економічного дива” на чолі з Конрадом Аденауером (Goerres 2008). СДПН же у свою чергу підтримували найбільше громадяни, народжені у перші дві декади після Другої світової, або ж ще як їх називають “поколінням Брандта”, що політично соціалізувались протягом канцлерства Віллі Брандта відповідно. Всі подальші покоління вже менш охоче голосують за ці дві партії, хоча і певним чином ХДС/ХСС також обирають народжені з 1970-х рр.

Розквіт Зелених найбільше можна завдячити німцям, що народились вже від 1954 року. Як про це вже зазначалось у попередньому розділі, Інґлхарт виправдовує такі зміни поколінь постматеріалістичними цінностями, що більш поширені у пізніх вікових групах. Втім, підтримка зелених має тенденцію до розсіювання в наступних поколіннях, народжених у 1970-х роках і пізніше (Goerres 2008; Klein 2009; Rudig 2012; Wagner та ін. 2012).

Щоб детальніше поглибитись у контекст електоральних особливостей, варто також проаналізувати наявність відмінностей впливу освіти на вибір виборців у Західній та Східній Німеччині. Освіта формує світогляд

громадянина та відповідно його ідеологічні упередження, що не можуть не впливати протягом виборів. Відтак прийнято стверджувати, що люди з високим рівнем формальної освіти є більш ліберальними та космополітичними у своїх політичних поглядах (Bovens, Wille 2017; Nakhverdian та ін. 2013; Kriesi та ін. 2008). Відповідно, вони менш схильні до підтримки праворадикальних партій (Arzheimer, Carter 2006; Ivarsflaten, Stubager 2013). Втім, визначити логіку підтримки ліволіберальних партій поки що викликає труднощі (Abou-Chadi, Nix 2021; Gethin та ін.; Stubager 2013). На думку деяких авторів, такі політичні розбіжності між високоосвіченими і низькоосвіченими утворюють новий політичний розкол – "освітній розкол" (Bovens, Anchrit 2017; Stubager 2013).

31

Гетін та ін. спостерігали, як фактор освіти впливав на флуктуацію голосів у часовому проміжку (Gethin та ін. 2022). Автори прийшли до висновку, що у минулому вища освіта більше визначала "праві" погляди, а не "ліві" як сьогодні (Kitschelt, Herbert, Rehm 2023). Це пояснюється тим, що у політичному просторі збільшилась значущість культурних питань та загалом його розподілу на економічний та культурний виміри (Oesch, Rennwald 2018; Hillen, Steiner 2020). Високоінтелектуальні громадяни, заангажовані у цьому культурному вимірі більш космополітичні та голосують відтепер за культурно-лібертаріанські партії нових лівих.

То чим відрізняються електоральні переваги між Східною та Західною Німеччиною у вікових категоріях? У західному регіоні кількість голосів за ХДС/ХСС була дуже високою серед громадян до 1946 року народження, але впала серед бeбі-бумерів, і ще більше знизилась серед міленіалів та тих, хто народився після них. Підтримка ж СДПН є низькою (26%) серед тих, хто народився до початку 20-го століття, досягає максимуму серед бeбі-бумерів (38%), а потім монотонно падає до 26% серед міленіалів та покоління пізніше. Відповідно електорат, народжений до 1946, практично не обирав Зелених, а бeбі-бумери голосували за них охочіше, хоча теж не надто агресивно (12%). Водночас, у Східній Німеччині підтримка бeбі-бумерами Зелених значно нижча. Серед міленіалів та подальших поколінь, які соціалізувалися в політиці за більш-менш схожих умов, розрив між Сходом і Заходом скоротився.

Що ж стосується ПДС та Лівої партії після перегрупування першої, то тут очевидним буде факт, що західні німці старших поколінь суттєво відрізняються своєю нелюб'язністю до цих партій, на відміну від своїх східних однолітків через походження від східнонімецької СЄПН. Втім, ці результати кардинально протилежні результатам голосувань останніх вікових когорт, що на Заході мають більшу прихильність до лівих тепер, ніж на Сході. В той же час, на Сході більш схильні обирати праворадикальну партію “Альтернативу для Німеччини”, ніж деінде.

32

Ще один важливий фактор впливу на преференції – це зближення поколінь між Сходом та Заходом (Svallfors 2010). Оскільки молодші покоління не застали об'єднання, а потім і падіння Берлінської стіни, то відмінності на виборах між двома такими на перший погляд поляризованими регіонами насправді незначна. Єдиним винятком будуть кількість голосів за АдН, у якої залишається 10-відсотковий розрив між Сходом і Заходом серед бейбумерів, покоління X та міленіалів і так далі.

На рисунку 3 Штайнер зображає ймовірності голосування за кожну з шести партій залежно від когорти та рівня освіти в Західній Німеччині. Відтак це говорить про диференційований вплив освіти на різні вікові категорії. Це дещо нівелює теорію, висвітлену раніше, та знайомить нас із новим баченням електоральної політики про пропорційність уподобань згідно з рівнем освіти. Відповідно до однієї з гіпотез, спрогнозованих автором, вища освіта сприяє голосуванню за “старих” правих і менше – за “старих” лівих серед населення, народженого до 1946 року.

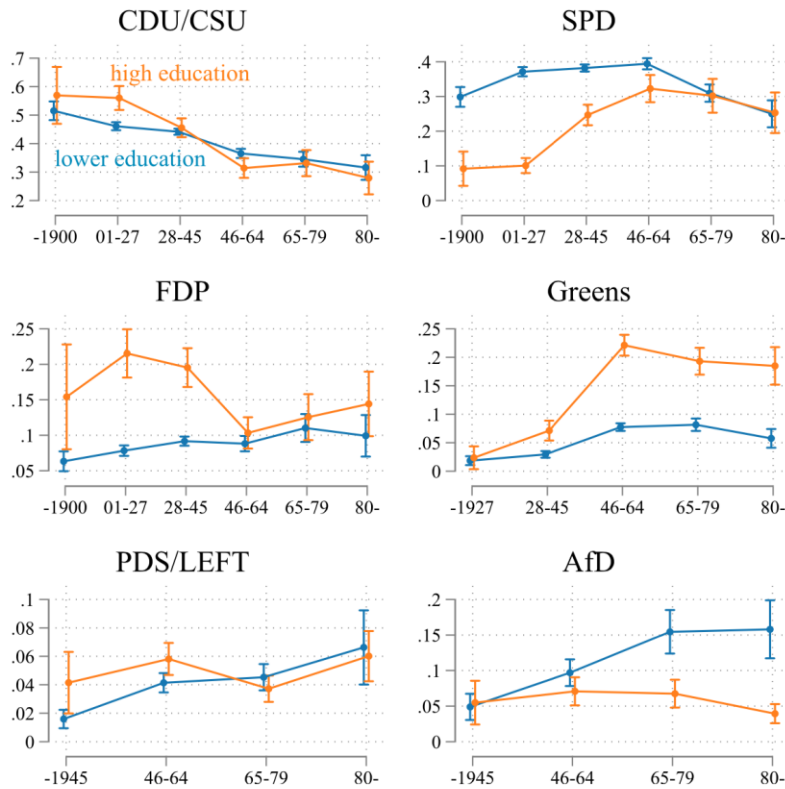


Fig. 3. Predicted probability of party choice by cohorts and high education in Western Germany. Note: Predicted probabilities (with 85% confidence intervals) from binary-logistic regression models with age, period, and cohort effects. Western Germany only. Weights employed that adjust vote choices to official election results. Full regression tables as well as plots with predicted probabilities by age and year are reported in appendix E.

Рис. 3 Прогнозована ймовірність вибору партії за когортами та Заходом і Сходом.

Примітка: Прогнозовані ймовірності (з 85% довірчими інтервалами) на основі бінарно-логістичних регресійних моделей з ефектами віку, періоду та когорти.

Використані ваги, які пристосовують вибір виборців до офіційних результатів виборів (Steiner 2023).

Що ж стосовно поколінь, народжених після 1946 року, то особливо покоління X та (пост)міленіали переважно голосують за традиційні партії, незалежно від свого рівня освіти. Скоріш за все, наявність вищої освіти більш схиляє виборців до голосування за Зелених, а АдН їх будуть менш приваблювати. Коли справа доходить до голосування за ці дві партії, освіта має велике значення: освічені міленіали втричі частіше віддають свій голос за Зелених, ніж їхні однолітки з нижчим рівнем освіти. Якщо серед високоосвічених за них проголосувала чверть електорату, то серед менш освічених охочих голосувати за Зелених виявилось лише 7%. Що ж стосується поколінь народжених до 1946 року, то Зелені їх менш цікавлять незалежно від здобутого ступеня освіти.

Голоси за АдН особливо яскраво підтверджують освітню теорію: (пост)міленіали з нижчим рівнем освіти в чотири рази частіше голосують за праворадикалів, ніж їхні однолітки з освітою. Втім, серед тих, хто народився до 1965 року, освіта не має помітного зв'язку з голосуванням за АдН. Ба більше, рисунок 3 вказує на те, що АдН найбільш популярна серед електорату з нижчим рівнем освіти, що водночас належить до молодших вікових категорій. Такі висновки вказують на відмінності поколінь у підтримці правопопулістичних партій (Norris, Inglehart 2019; Schafer 2022). Це також руйнує упередження про те, що лише старше покоління схильне голосувати за АдН, адже насправді питання полягає не у віковій категорії, а меншій освіченості та обізнаності (Gidron, Hall 2020; Steiner, Schimpf, Wuttke 2023b). Втім, справді, покоління, народжене у 1990-х роках дійсно більш байдуже до АдН порівняно з тими, хто народився до них. У цьому питанні немає ніякого загадкового парадоксу: варто визнати, що вік та освіта дійсно в певному сенсі взаємопов'язані, адже молодші покоління мають більший доступ до знань та отримують їх якісніше.

34

Підсумовуючи дослідження, варто констатувати, що його результати вказують на розкол електорату на дві категорії: “старі” ліві проти “старих” правих; нові ліві Зелені та радикально праві АдН. Цей новий розкол дуже важливий у дослідженні, оскільки важливо у ньому брати до уваги зв'язок між освітою та віковою категорією. Хоча автор не вважає, що рівень освіти змінюється з часом, наші спостереження не співпадають з думкою дослідника. Втім, варто віддати належне, що, ймовірно, тут він мав на увазі розкол між Західною та Східною Німеччиною, які розвивались в різних контекстах, що до сих пір зберігається в регіонах і відповідно впливає на якість здобутої освіти електоратом. На його думку, освітній розрив має тенденцію ще більше посилюватись через зміну поколінь, що особливо буде притаманне Східній Німеччині, що вже сьогодні має освітній розрив між Зеленими та АдН.

Динаміка поколінь – яскравий показник електоральної флуктуації. Відтак це підштовхує нас на висновок, що вимір поколінь становить надважливе значення у дослідженні динаміки електоральних змін. Наприклад, варто брати до уваги, що робітничий клас не просто так переходить від

радикальних лівих та радикальних правих під тиском часу (Arzheimer 2013; Oesch, Rennwald 2018). Можливо, причина лежить у тому, що більш нові покоління вже голосують інакше, і нашою задачею у майбутньому буде з'ясувати, чому.

2.2 Електоральні преференції німців: попит, що зумовлює пропозицію?

Питання, чи існують сьогодні “народні”, “традиційні” партії через таку непередбачувану волатильність серед виборців, що спостерігається серед останніх федеральних виборів, – контраверсійне (*Bundeszentrale für politische Bildung* 2023). Втім, певною мірою так і є. Наприклад, у 2013 та 2017 роках СДПН провела членський референдум щодо приєднання до третьої та четвертої великих коаліцій, в якому взяли участь понад три чверті членів СДПН. Інші партії також проводять дедалі більше референдумів щодо членства.

35

Клієнтоорієнтовані партії все ще не мають такої ваги та визнання у Німеччині, хоча варто зазначити, що центристські партії і надалі отримують довіру від електорату завдяки дедалі стратегічному плануванню виборчої кампанії. Саме тому і “народна” партія – це не пусті слова, а чиста репрезентація більшості з точки зору змісту передвиборчої програми, хоча і тут охопити велику частину електорату їй не вдасться. Саме тому в Німеччині важко було б обрати “парасолькову” партію, і в цьому контексті ХДС/ХСС залишається народною правоцентристською партією, а СДПН - народною лівоцентристською партією.

У 2017 році німецька партійна система зазнала значного потрясіння, адже до Бундестагу вперше увійшла “Альтернатива для Німеччини”. Спершу вона була заснована у 2013 році як євроскептична партія, але швидко перетворилась на праворадикальну після відставки свого лідера Бернда Люке, особливо після об'єднання з праворадикальними організаціями у Східній Німеччині, де вона двічі отримала понад 20 відсотків голосів на земельних виборах - у Саксонії-Ангальт і Мекленбурзі-Форпоммен. До неї також існувала протестна партія “Пірати”, що ідентифікувала себе як

“виклик існуючим старим партіям”. Втім, лише партія Зелених була і є успішною у веденні “протестної” політики, що стала свіжим подихом серед традиційних партій. Водночас якщо ближче розглянути контекстуальні відмінності східного регіону, у ньому Ліва партія вже не розглядається як протестна, а більше сприймається як народна. Вона вже була в коаліції з СДПН в декількох урядах, а одному зі своїх представників Бодо Рамелоу навіть забезпечила посаду прем’єр-міністра в Тюрингії.

36

2.3 “Мінливий німецький виборець”: Електоральні флуктуації протягом федеральних виборів у 2009, 2013 та 2017 рр.

Федеральні вибори 2009, 2013 та 2017 роки, в певному сенсі, визначними та створили достатнє поле для досліджень сучасного німецького виборця (Schmitt-Beck та ін. 2022). Мінливість останнього відтепер не надає можливості науковцям так просто визначатись, що саме мотивує громадян віддавати голос за ту чи іншу партію. Рішення електорату відповідно диференціювало партійну систему, що, у свою чергу, лише ускладнює процес майбутніх виборів для громадян – таке своєрідне замкнене коло виходить внаслідок різноманітних подій, що впливають на голос німців. Втім, Німеччина не єдина, хто переживає рушійні зміни в електоральній політиці, адже ця тенденція спостерігається і в інших розвинених демократіях (Przeworski 2019). Нове століття ознаменувало нові реалії, до яких, так чи інакше, необхідно адаптуватися.

Непередбачуваності у голосуванні у 21 столітті в Німеччині передувало, звісно, об’єднання Сходу і Заходу раніше. До цієї важливої події додається соціокультурна модернізація, притаманна й іншим західним державам. До

того ж, неможливо уникнути світову фінансову кризу 2008 року, саме за рік до федеральних виборів у 2009; у 2013 Німеччина все ще оговтувалась від кризи, що потягнула за собою європейську боргову. 2017 рік, у свою чергу, відзначився через кризу біженців, яка інтенсифікувалась у 2015 р.

На що конкретно повпливали вищевказані події? Вони значно послабили електорат традиційних центристських партій. Це означає, що відтепер варто розмістити свій фокус уваги на тих партіях, до яких, власне, цей електорат пішов. На думку Шмітта-Бека та ін., розглядаючи Німеччину, варто пам'ятати про соціально-економічну та соціокультурну конкуренцію, що, у свою чергу, утворюють певну двовимірність. Соціокультурна конкуренція особливо приваблює нашу увагу через свою мінливість за останні роки, адже політичні дебати довкола неї та усі теми, зокрема імміграція, викликають неабиякий резонанс у суспільстві (Lachat та ін. 2012).

37

Соціокультурна складова особливо підбурює конфлікти, в які заангажовані, зокрема, правопопулістичні партії. Відтак, гострі запитання, що стоять перед суспільством і державою на порядку денному, утворили певний “відтік” голосів за правоцентристські та лівоцентристські партії (Przeworski 2019). Особливо це було відчутно після федеральних виборів у 2017 році: відтепер традиційні правоцентристська та лівоцентристська партії не були основними конкурентами і втратили значний електорат. Щоправда, втрата голосів ХДС/ХСС не перешкодила партії знов висунути на роль канцлерки Ангелу Меркель, що продовжила далі залишатись на цій посаді. Її загалом можна назвати однією з “найстабільніших” політичних фігур, яка довго зберігала прихильність електорату.

Хто дійсно набирає обертів, то це партія Зелених – інколи їхні голоси наближали партію до рівня ХДС/ХСС. Втім, це було ненадовго: пандемія COVID-19 показала, що німці і далі тяжіють до стабільності та передбачуваності, а тому провідна урядова партія знову була у виграші завдяки своєму кризовому менеджменту.

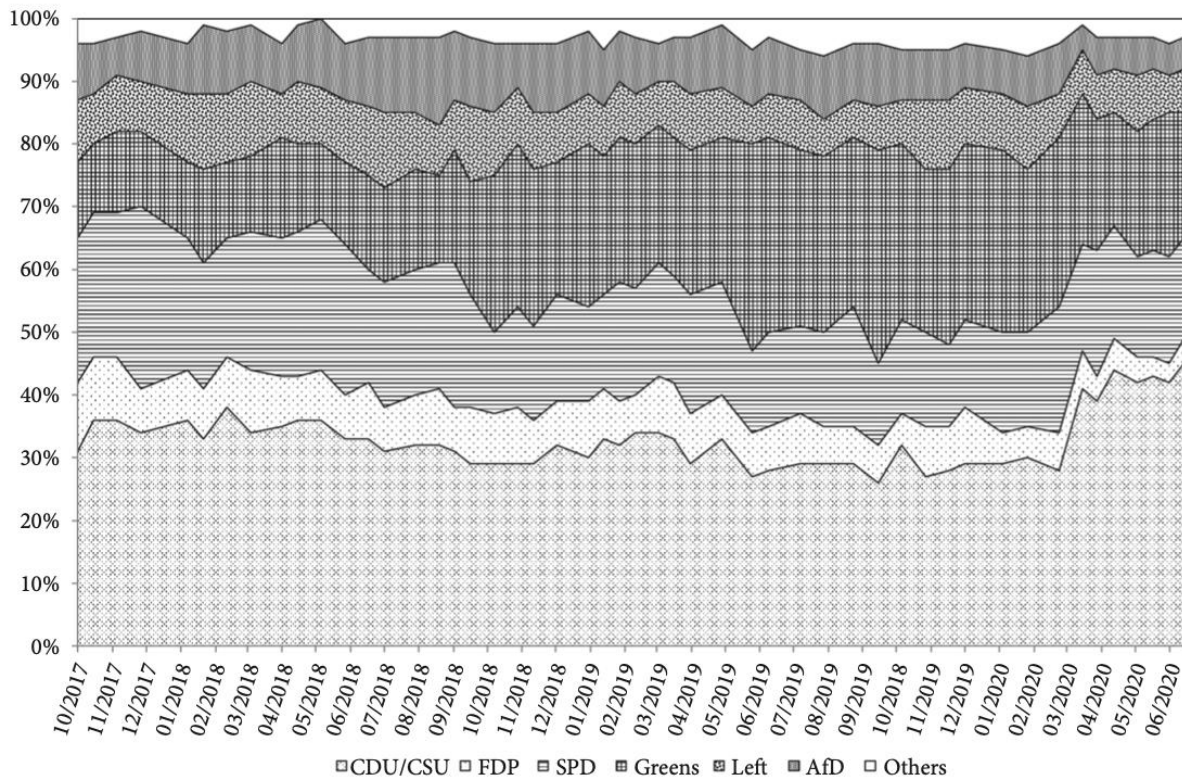


Fig. 15.1 Party support after the 2017 federal election (percent)

Note: Data on “political mood” from Politbarometer polls conducted monthly by the Forschungsgruppe Wahlen for the Second German Public TV channel (ZDF). The indicator was chosen because of its relative closeness to the raw data generated by vote intention questions (so-called “Sunday questions”).

Source: https://www.forschungsgruppe.de/Umfragen/Politbarometer/Langzeitentwicklung_-_Themen_im_Ueberblick/Politik_I/2_Stimmung_1.xlsx (accessed on 14 July, 2020).

*Партійна підтримка після федеральних виборів 2017 (у відсотковому значенні).
(Schmitt-Beck, Rüdiger та ін. 2022, ст. 322)*

Мінливість та непередбачуваність подій, як не дивно, стала підґрунтям конфліктів для багатьох інших партій, що, помітивши підйом ХДС/ХСС, вирішили боротись за електорат.

І християнські демократи, і соціал-демократи кілька разів змінювали партійних лідерів, ізолюючи керівництво від адміністрації. Новообрані партійні лідери стикалися з величезними очікуваннями і браком терпіння. Політичні проблеми також були гарячими темами, з суперечками про те, кого краще обрати лідером. Деякі партії різко розійшлися у поглядах на основну стратегію, демонструючи, що сьогоднішня складна структура політичних протистоянь призводить до розбіжностей не лише між партіями, але й всередині них.

Після федеральних виборів у 2017 році фрагментація партійної системи та підвищення актуалізації популістичних партій почали поляризувати партійні системи – відрив між партіями лише посилювався (Schmitt, Franzmann 2020; Wagschal 2020). Поляризація здебільшого сприймається як феномен, в рамках якого політичні партії – це об’єкти з ідеологічними позиціями, що розглядаються винятково у контексті їхнього розміщення в ідеологічній системі координат та на якій дистанції кожна партія на координатах буде розміщена. Так званий “поляризований плюралізм” партійної системи у Німеччині за Сарторі і пояснює неможливість формування стабільних урядових коаліцій (Sartori 1976). Висока ідеологічна поляризація унеможлиблює злагоджену управлінську співпрацю в інтересах держави через віддаленість партій одна від одної. Відтак поляризація загрожує функціонуванню стабільних демократичних режимів.

Зрештою, перейдемо до самих федеральних виборів протягом 2009-2017 рр. Проаналізувавши рис. 15.2, поданий Шміттом-Беком та ін., ми можемо проаналізувати відрив партій одна від одної. На рисунку зображений розподіл ідеологічних уподобань електорату, що демонструє стабільний унімодальний розподіл лівих та правих позицій (Schmitt-Beck та ін. 2022). Тобто, немає жодних причин стверджувати про ідеологічні, діаметрально протилежні розбіжності у суспільстві, що відкинули б одну верству населення до крайніх лівих позицій, а іншу – до крайніх правих (Lelkes 2016).

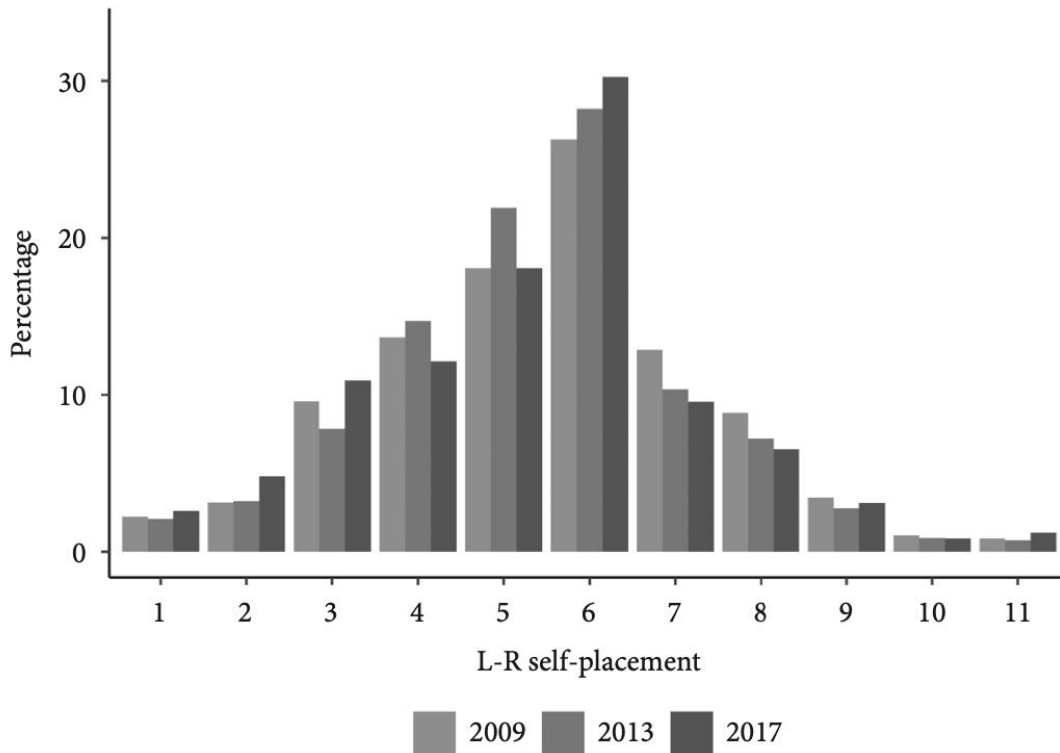


Fig. 15.2 Left–right positions of voters, 2009 to 2017 (percent)

Note: Data are weighted by region and demographics.

Розташування лівих та правих голосів, 2009-2017 (Schmitt-Beck, Rüdiger та ін. 2022, ст. 322)

Є й інша теорія, що розглядає поляризацію партійної системи з ідеологічної точки зору. В її контексті політичні партії несуть емоційне забарвлення, від чого утворюється так звана “афективна” поляризація через позитивні чи негативні реакції (Iyengar та ін. 2019). Тобто, всередині групи, де є відчуття приналежності та самоідентифікації виборця з обраною партією, виникають позитивні почуття; достатньо тільки вийти з цієї соціальної “бульбашки” та зіштовхнутися з іншими групами, позитивні почуття змінюються на негативні. Це створює загрозу розподілу суспільства на ворожі одне до одного верстви населення за партійною ознакою. Ізоляція в рамках своїх партійних уподобань лише віддалятимуть громадян одне від одного, а політичні опоненти не стануть одне одному ніким іншим, як ворогами.

Це можна назвати ще більшою загрозою демократичному устрою, адже демократія передбачає, що плюралізм думок у суспільстві регулюється компромісами та мирними домовленостями (Kelsen та ін. 2013). Зважаючи на непрості виклики, які залишають свій значний відбиток на федеральних виборах у 21 столітті, ліберальна демократія все більше переходить до статусу чергової теорії і знаходиться під загрозою знищення. Занепад демократії розпочинається там, де поляризовані суспільства не досягають згоди та консенсусу (McCoу, Somer 2018).

І ідеологічна, і афективна поляризація німецької партійної системи зростає в період між виборами 2009 і 2017 років. Однією з вагомих відповідей, чому так сталося, була ідеологічна радикалізація АдН. Відповідно, особливо у 2017 році, було відчутно конкурентний дух між АдН з одного боку та усіма іншими партіями – з іншого. У контексті ідеологічної поляризації це легко пояснюється тим, що АдН – єдина партія, що займає віддалену позицію справа. Водночас, що стосується усіх інших партій, афективна поляризація пояснює зближення виборців Лівих, Зелених, СДПН, ВДП та ХДС/ХСС і логічної віддаленості АдН. Останні на виборах 2017 року були найбільш віддалені (знову ж таки, найвагомішою причиною варто врахувати міграційну хвилю, що передувала радикалізації партії). Відповідно значний зсув вправо АдН свідчить про емоційну дистанцію між партією та потенційних виборців, оскільки останні не відчували, що партія спроможна налагодити з ними зрілий контакт заради мобілізації електорату (Bless, Schwarz 1998).

Виборчий процес значно ускладнюється в обставинах поляризації німецької партійної системи. Виборці більше не мають таких значних преференцій серед двопартійних альянсів, як-от ХДС/ХСС-ВДП чи СДПН-Зелені, а отже, формування урядів відбувається все більш комплексно через посилену волатильність електорату (Dalton 2018). Відповідно, перед партіями стоїть виклик водночас розробити стратегію урядової співпраці такою, щоб вона і привернула увагу електорату, і не викликала обурення та не відштовхнула від рішень партій.

Втім, як ми бачимо, ідеологічні та соціально-економічні сутички лише більше розкачує партійну систему і посилює її нестабільність, тому поки що важко говорити про нові коаліції, які би отримали позитивний відгук виборців (Kropp 2010).

Федеративний устрій Німеччини також додає ще більше ваги партійній системі, аніж це можливо було очікувати. Протягом державних виборів спостерігається окремий вид волатильності, коли виборці можуть дещо “експериментувати” зі своїми голосами і голосувати інакше, ніж вони це робили б на федеральних виборах, що навіть полегшує вибір громадян (Reif, Schmitt 1980). Це лише ускладнює партійну систему. Втім, є і свої позитивні сторони: сфери політики, що виходять за межі компетенцій земель, сприяють кращій співпраці між партіями і знижують ризик міжпартійних конфліктів.

Попри неабиякі виклики, варто зазначити, що вибори 2017 року були визначними. Вони вперше за тривалий час поставили під сумнів спроможність сформуванню новий уряд. Майже півроку Німеччина та її союзники знаходились під крилом тимчасового уряду без важелів впливу на важливі питання. Врешті, коли ж уряд вже запрацював, це не так вже й полегшило ситуацію. Запекла боротьба навколо імміграційної політики поставила під сумнів десятиліття співпраці між ХДС і ХСС, а внутрішні дебати в СДПН про те, чи продовжувати коаліцію, чи виходити з неї, не припинялися - принаймні до приходу COVID-19.

2.4 Колективна пам'ять та її вплив на ідентичність в німецькій політиці

У дискусії про ідентичність німців важливо зазначити яких масштабних зрушень зазнає нині суспільний менталітет. Анна Зауербрей стверджує, що наратив про німецьку провину (у Другій світовій війні) втрачає свою силу (Sauerbrey 2017). Все більше ми бачимо Німеччину не в контексті історичної пам'яті про жертв Голокосту, а здебільшого як глобалізовану державу, що належить до Великої сімки та виступає на міжнародній арені вагомих гравцем, на якого покладаються.

У контексті сьогодення Німеччина більш заангажована у зовнішню політику, і можна ствердити, що вона може не просто залишити нацистське минуле, а трансформуватись у взірць для інших ліберальних демократій. Втім, для цього у німецького суспільства буде багато домашньої роботи, і в першу чергу – над самоідентифікацією.

Однією із найвагоміших загроз для німецької ідентичності служить популізм, що набирає обертів навколо безлічі резонансних аспектів, зокрема з питань міграції. І така праворадикальна партія як “Альтернатива для Німеччини” точно захоче взяти на себе відповідальність створювати свій ідеологічний наратив, що домінуватиме у країні. Звісно, їй не вдасться змінити історичну політику Німеччини, адже попри втрату своїх сил, риторика вшанування пам’яті про Голокост так чи інакше вплинуло на формуванні німецької ідентичності. Відчуття провини за злочини нацистського режиму все ще пролягає червоною лінією у політиці пам’яті, але поруч також утворюються нові наративи під тиском миттєвих та непередбачуваних зовнішньополітичних подій.

Після виступу Гьоке в День пам’яті жертв Голокосту міністр внутрішніх справ Томас де Мезьєр написав у соцмережах: “Ніколи більше - це не твереза дидактична формула, що впливає зі злочинів націонал-соціалістів. Це основа нашої політичної спільноти - вона була і є важливим стовпом демократичного самосприйняття цієї країни. Наша меморіальна культура важлива для нашого майбутнього.” (там само, ст. 2).

Таке свідчення – надважливе для утвердження історичного наративу Німеччини. Його сенс полягає як і у вшануванні пам’яті, так і в лобюванні політики ненасильства, що сприяє злагодженій міжнародній співпраці. Пovoєнна Німеччина утворила політичну культуру смирення. Це свідчить про політичну поміркованість суспільства, що не прагне до “наддержавності” і критично сприймає ідею про “вищість” над будь-ким іншим. І це однозначно та сторінка в історії, яку необхідно залишити в німецькій ідентичності, передаючи пам’ять з покоління в покоління.

Адже покоління, народжені у часи стабільної німецької демократії (особливо у Західній Німеччині) останні три десятиліття 20 століття, не знають жахить комунізму чи націонал-соціалізму, що нині виглядають примарними та неможливими режимами. Втім, ніколи не варто сприймати реальність надто утопічно.

Водночас, цікавим спостереженням є ставлення німців до біженців у 2015 році, коли майже мільйон мігрантів були прийняті їхнім урядом. З одного боку, громадяни пам'ятають про принцип смирення, підносять толерантність на високий щабель і відчують відповідальність перед вразливими верствами населення, але поставили під сумнів рішення уряду прийняти мігрантів, якщо взагалі не розкритикували. Важливо зазначити, що критика йде не лише від ультраправих. Саме тому меморіальна культура і ставлення громадян до людей в біді сьогодні дещо розходяться і виглядають як подвійні стандарти, що, вочевидь, можна вважати кризою ідентичності.

3 розділ. Ціннісні відмінності та їхній вплив на електоральну політику сьогодні

3.1 “Mauer in den Kopfen”: Культурно-ідеологічні відмінності громадян Східної та Західної Німеччини

Говорячи про електорат та особливості його преференцій у Німеччині, соціо-економічні чинники не є останнім аргументом у виборі партії. Неможливо уникати того факту, що сорок років роз'єднання утворило свої культурні, ідеологічні відмінності по обидва боки стіни. Втім, це не може слугувати дослідницькому колу єдиною та правильною відповіддю, тому варто розглянути під тиском яких факторів культурні цінності формуються в політичні уподобання (McFalls 1995).

В ідеологічній площині Дітер Рот, директор дослідницької групи “Mannheimer Forschungsgruppe Wahlen” зауважив, що після об'єднання виборці ПДС відчували себе “Vereinigungsverlierer” (“ті, хто програв об'єднання”). Парадоксально, але за його спостереженнями, виборці, що отримали набагато більше привілеїв після об'єднання, морально відчували себе переможеними. Чому так трапилось? У 1990-х роках, поширились нові дискусії про Mauer in den Kopfen (“стіну в головах”), що ментально розділяє східних та західних німців попри позитивні наслідки об'єднання. Як коректно підкреслив напругу у повітрі Макфолз: “західна зарозумілість знаходить свій відповідник у східній невдячності”. Відтак, з'явилися припущення, що прихильність до ПДС на виборах визначена східною схильністю до скарг, незалежно від зовнішніх обставин.

Частково ця теорія є правдивою, але феномен “Mauer in den Kopfen” все ще потребує детального емпіричного пояснення.

1994 року Макфолз провів дослідження за участі пересічних громадян східних земель для виявлення мотивів підтримки ПДС. Методом інтерв'ювання, дослідник опитав 40 громадян з вибірки 202, опитаних

ним раніше у 1990-1991 рр. з метою виявлення мотивів народного протесту восени 1989 року (McFalls 1995). Макфолз, перед тим, як опитати респондентів, покладав очікування на виявлення культурних цінностей, сформованих на підґрунті останніх 40 років соціалістичного впливу і мобілізації опозиції до режиму протягом останнього десятиліття до падіння Берлінської стіни. Він був переконаний, що скромне життя в минулому призведе до критики західного консюмеризму, а відчуття “спільності” у подібному побуті серед східних німців мобілізує їх проти західних матеріалістичних цінностей (що, насправді, ще до об’єднання почали переходити у постматеріалістичні цінності). Скромне життя та мовчазна солідарність з комуністичною верхівкою кристалізували ідеологічне упередження про те, що плоди капіталізму приховують у собі зло і відповідно викликали у східних німців думки про “західну зарозумілість”, що де-факто було прихованим прагненням мати те саме. Тобто, Макфолз припустив, що старі цінності Німецької Демократичної Республіки функціональні та зберігаються і після зникнення НДР як явища.

У процесі опитування респондентів, Макфолз почав помічати, що його гіпотеза про культурні цінності підтверджується, але не до кінця: з одного боку, умовна сегрегація східних німців як “програвших від об’єднання” дійсно відображалась у риторичі опитаних. З іншого, дослідник очікував побачити широкий спектр емоцій, що коливались би від “сліпого” захоплення та ностальгії за НДР до, як про це пише сам автор, “хамелеонного наслідування Вессису”. Втім, на його здивування, песимізм та ностальгія відійшли на другий план, і замість таких очікуваних незадоволених німців, згуртованих навколо своєї східної ідентичності, він побачив цілковито задоволених індивідів, що ідентифікують себе з об’єднаною Німеччиною. Вони усвідомили, що відтепер, після об’єднання, їм не потрібно жертвувати своїми ресурсами чи урізати їх зарادي накопичення. Громадяни були задоволені широким вибором асортименту на полицях супермаркетів та не відчували залежність від вдалих зв’язків для працевлаштування.

Східні німці попросились із старим егалітаризмом та солідарністю з єдиною партією заради нових можливостей попри бюрократію та невизначеність майбутнього.

“Якби сорок людей, яких я повторно опитав, хоч якось репрезентували населення в цілому, то пристосування східняків до нового суспільного устрою не залишило б місця для підтримки ПДС для дуже багатьох, хіба що як прощальний жест політичному порядку, який вони не без жалю залишили позаду. Однак ПДС – це не просто передсмертний подих життєвого світу НДР, який незабаром буде забутий. Адаптація східних німців до нового порядку не є ані такою повною, ані такою однозначною, як це впливало з моїх інтерв'ю на початку. Під час інтерв'ю я почав помічати низку суперечностей у дискурсах моїх партнерів. Наприклад, практично всі респонденти говорили про зростання конкурентного індивідуалізму на робочому місці та в суспільних відносинах загалом як про необхідну відповідь на виклики нового порядку. Водночас вони шкодували про втрату соціальної солідарності та духу співпраці в їхніх *Arbeitskollektiv* (трудовах колективах)” – коментує проведене інтерв'ювання науковець.

Попри адаптацію до нових реалій, що беззаперечно було кропітким процесом, опитані ледве могли пригадати реально важкі ситуації на новому робочому місці чи у соціумі. Те саме респонденти могли сказати за знайомих, що зазнали б негативних та небезпечних інцидентів. Навіть попри певні труднощі із працевлаштуванням на початку, вони не жалілись на особисте економічне становище.

Про що нам говорить дослідження Лоренса Макфолза? У першу чергу, це різниця у сприйнятті загального соціально-економічного порядку та особистим становищем. З одного боку, респонденти усвідомлювали потребу в інтеграції у нове, індивідуалістичне суспільство, а з іншого – все ще ментально тяжіли до скромності та егалітаризму, хоча і не в радикальній формі. Незалежно від віку респондентів, і молоді громадяни, і люди похилого віку однаково думали, що їхнє покоління буде останнім

із ментальною прив'язаністю до НДР. Лише респонденти, яким було менше 21 року, виявились більш адаптивними до нових реалій.

Ментальний розкол у суспільстві підтверджує і Джеймс Макадамс, але вже з перспективи феномену східного німця як ідентичності (McAdams 2010). За його переконанням, попри десятки років, що минули з моменту об'єднання, жителі Східної Німеччини і далі ідентифікують себе як східні німці, а не німці. Автор наводить доречне запитання: хто буде останнім східним німцем, що прив'язує себе ностальгією за “реальним соціалізмом”?

Щоб ідентифікувати східного німця та усвідомити його траєкторію мислення, одного збірного поняття не вистачить. Саме тому Макадамс пропонує три типи особистості: пересічний (аполітичний) громадянин, ентузіаст “старого режиму” та дисидент-активіст (McAdams 2010, ст. 31). Перший громадянин усвідомлював, що старий режим щось приховує, але не сперечався з ним і водночас змирився з важкою долею робітника, що так чи інакше, буде працювати на режим, який йому не до вподоби. Варто зауважити, що для цього громадянина відкриття кордонів пробудило не ностальгію за старим, а цікавість до нового та раніше незвіданого.

Ентузіастом “старого режиму”, що ревно голосував за ПДС у 1990-х як спадкоємицю СЄПН або голосує сьогодні за Ліву партію міг бути типовий бюрократ у НДР, що неочікувано у 1990 опинився безробітним. Він міг так само критикувати владу до того, але триматись за колективістські цінності. Вибір ПДС цілком обґрунтований, адже це партія, що продовжувала захищати безліч політик, які раніше захищала єдина соціалістична партія. Єдине, що відтепер турбує, то ПДС спершу ідентифікувала себе як протестну партію із репрезентативною політикою Східної Німеччини, а згодом перегрупувалась у всенародну Ліву партію. Це абсолютно протилежні ідентичності, що рано чи пізно зіштовхнуться одна з одною, і неможливо встановити, чи Ентузіаст приміряє нову ідентичність на себе.

На думку Макадамса, так званім останнім східним німцем буде

Дисидент – представник найменшої групи із усіх трьох наявних – який мав сміливість ставити під сумнів соціалістичний уряд та опиратись йому. На відміну від попередніх, дисиденти були тими, хто не потребує додаткового періоду після падіння стіни на переосмислення їхнього попереднього життя, обмеженого стіною. Вони вимагали фундаментальних демократичних прав від влади ще за десятки роки до об'єднання. Після підписання Гельсінських угод у 1975 році вони відкрито виступали за міжнародну підтримку, щоб змусити свій уряд реформувати політику і дотримуватися гарантій громадянських прав, закріплених у Конституції. Попри заслання деяких дисидентів, загроза життю не виглядала як загроза *per se* для інших дисидентів. І попри незначну їхню кількість у суспільстві, усі вони не відчували своєї меншості: не дарма після розсекречення архівів колишнього Міністерства державної безпеки згодом стало відомо, що дисиденти викликали неабияку тривогу в комуністів.

Як продовжив Макадамс далі: “З цих причин цілком логічно, що останнім східним німцем має стати той, хто міг би найбільше поради́ти за свою країну в її останні дні. На відміну від більшості пересічних східних німців, їхньою метою було реформувати НДР, а не покинути її. І на відміну від послідовників ПДС, вони не були зацікавлені в тому, щоб поступитися своїми принципами заради електоральної вигоди. Таким чином, втрата НДР залишається болючою раною в особистій ідентичності кожної людини”.

3.2 Чи дійсно впала Берлінська стіна між східними і західними німцями?

Електоральна політика у багатьох аспектах залежить від поглядів виборців, сформованих під тиском соціо-історичного контексту. Повернення до питання чи дійсно зберігається ментальна “стіна” між східними та західними німцями – тому яскравий приклад. На думку Томаса Крауса та Анжеліки Фаас (Krauss та Faas 1994), возз'єднання німців у 1989 році вже передбачало психологічні наслідки для нації, на які підуть роки для їхнього повного подолання. Скептика та недовіра

швидко перекрили попередні почуття піднесення від об'єднання, особливо серед прихильників політичних партій, що виступали за це. Багато екзистенційних страхів накрили їхній електорат, оскільки той мав попередні побоювання, що східні німці загрожуватимуть стабільному життю, що вибудували західні німці до них.

Втім, людство схильне адаптуватись до нових змін, і тому навіть попри 40 років розлуки, об'єднання стало ідеологічним на рівні міжособистісних відносин, а не лише адміністративних, економічних та політичних питань. Попри те, що усе вищесказане було новим як для східних, так і для західних німців (адже незалежно від економічно-соціального рівня, усім доводилось звикати до нових реалій), міжособистісні моделі поведінки почали змішуватись, і, в певному сенсі, суспільство почало повертатись до старих патернів стосунків.

Саме тому феномен “захисної стіни”, про який згадують Краус і Фаас, це не стільки про створення безпеки для свого суспільства, в межах якої розвиватиметься своєрідна психологічна ідентичність, скільки про “соціальні норми і цінності, спаяні між собою у свідомості індивідів” (там само, ст. 201). Незалежно від того, чи індивід живе у тоталітарному режимі чи мирній демократії, його психосоціальна ідентичність однаково буде побудована на тісному сплетінні почуттів, мислення, дій в межах системи суспільних цінностей. Тобто, не стільки важливо в яких умовах жив і зростає громадянин, а важливіше те, що ці умови протягом довгого періоду часу були частиною його індивідуальності.

Троє науковців – докторка Анжеліка Фаас, професорка Єва Яггі та доктор Томас Краус провели психологічне дослідження (ст. 202), в рамках якого проаналізували як саме історична подія падіння Берлінської стіни вплинула на індивідуальні та міжособистісні процеси німців. Вони з'ясували, що відкриття кордону похитнуло “ментальні кордони”, адже після чотирьох десятиліть роз'єднані родини змогли знову бути разом. Це неабияк повпливало на їхні стосунки, адже за такий довгий період виникло чимало страхів стосовно змін у стосунках.

Стіна розколола німців не лише зовнішньо, але і внутрішньо. Для одних громадян це був розкол родини, для інших – розкол у часі.

Імміграція та інтеграція відігравали неабияку роль у політичному дискурсі серед західноєвропейських країн наприкінці 1990-х та на початку 2000-х. Втім, на загальнонаціональних виборах цей процес був у Німеччині відтермінованим через тривалу адаптацію до внутрішніх соціально-економічних питань. Саме через це, у той період правий популізм у країні не був настільки загострений, як це можна спостерігати сьогодні. На відміну від інших західних країн, потенціал правопопулістичних партій був радикально нижчим (Unzicker та Grau 2018). Втім, фінансова криза з 2008 року та криза біженців у 2015 запустили невідворотній процес, в контексті якого інтеграція та ізоляціонізм розділили німців у політичних дискусіях. Свобода думки та толерантність, як виявилось, навпаки підвищили рівень нетерпимості та поляризації.

Фонд Бертельсманна у 2017 році провів регіональне дослідження [*Vom Unbehagen an der Vielfalt*, ст. 5] із репрезентативною вибіркою у понад 5 000 громадян Німеччини, що були опитані по телефону стосовно їхнього бачення, чим є “суспільство”, суспільне життя” та “політичні погляди”. Воно пропонує дізнатись диференційований погляд громадян, що більш схильні до антиплюралістичних настроїв. Згідно з результатами, група упереджених людей, що скептично ставиться до різноманіття, насправді не така однорідна, як того можна було передбачити. У вибірці опитаних громадян були люди, що є достатньо соціально інтегрованими та із достатнім рівнем достатку. І їхній скепсис, насамперед, виник через консервативні цінності. Але з іншого боку, були і ті, хто дотримувався антиплюралістичних поглядів через особисті несприятливі умови проживання та були соціально відчуженими. Таким чином, дослідження спонукає до висновку, що у боротьбі із популізмом необхідно мати різні стратегії: як відкритість до конструктивного політичного діалогу, так і сильна соціальна політика, що підвищуватиме загальний рівень добробуту громадян.

З геополітичної перспективи, автори дослідження з'ясували, що відносно негативне ставлення до різноманіття більш сконцентроване у східнонімецьких федеративних землях та економічно слабких регіонах, чії жителі мають економічний рівень життя нижче середнього. До того ж, відносно високий рівень опозиції до різноманіття також сформований іншими патернами поведінки: здебільшого ті, хто тяжіє до популістичних гасел, мають нижчий рівень довіри до суспільних інститутів та інших людей, мають менше соціальних мереж (в інтерактивному, а не диджитальному сенсі цього слова).

На основі інтерв'ю з респондентами, автори дослідження також виділяють 4 типи людей, для яких характерне негативне ставлення до різноманіття (там само, ст. 19): “скептики”, “незахищені”, “розчаровані” (або ще “фрустровані”) та “аутсайтери”. На фундаментальному рівні середній показник розділяє респондентів на 61% тих, хто принаймні певною мірою підтримує різноманітність, і 39% тих, хто принаймні певною мірою виступає проти неї.

Одними із найбільш упереджених до різноманіття є група “скептиків” – 10,5% усіх респондентів. Ця група є представником достатньо соціально інтегрованих та економічно захищених консерваторів, чий скептицизм обґрунтований їхніми першочерговими цінностями. Довіра до суспільно-політичних інститутів висока. Сильнішою опозиція до різноманітності проявляється у групі “незахищених” – 16,3% від респондентів. Ця група репрезентативна своєю аполітичністю, тяжінням до місця проживання та стабільним соціально-економічним становищем. Їхня позиція обґрунтована тривожністю стосовно подій на міжнародній арені та страхом невизначеності, спричиненим хвилею біженців та економічною кризою.

Група “розчарованих” менш категорична до плюралістичного суспільства і складає 7,8% респондентів. Вона непропорційно розміщена у Східній Німеччині і має особливу рису, непритаманну двом попереднім групам – високий рівень особистого незадоволення та загострене відчуття

несправедливості, особливо через низький рівень індивідуального добробуту. Вони соціально активні, але неохоче займають соціально-економічні позиції. “Аутсайдерів” ж лише 4,2%: вони також мають низький соціоекономічний статус, часто непрацевлаштовані та мають неякісну освіту або ж взагалі її відсутність. Водночас, соціально незаангажовані. Їхній світогляд сформований як занепокоєнням стосовно невизначеності у глобальному світі, так і переживаннями та обуренням через особисте становище.

3.3 Вплив праворадикальних та екстремістських рухів на електоральну поведінку

В силу декількох міграційних хвиль, що сколихнули Німеччину протягом останніх 9 років, важливо детальніше розглянути їхній вплив не лише на рівень соціально-політичної заангажованості серед німців, але і саму сутність участі німців у соціально-політичному житті як рухах опору, незадоволення сучасною політикою чи, можливо, навпаки – її підтримкою. Упереджене ставлення стосовно біженців не лише відображається на загальному обуренні суспільства, а й веде до конкретних інцидентів на вулицях та виборі партії в бюлетені.

Цікаво, що правоекстремістські настрої не завжди приводять до мобілізації односторонців. На думку Даніеля Келера (Koehler 2018), пересічні громадяни і без попередніх зв'язків з екстремістськими групами здатні бути причетними до спонтанних актів насильства, що не дає можливості владі прослідкувати достеменно за загальним градусом насильницької мобілізації, ніж ідеологізованої. Даніель Келер описує цей феномен як “вуликовий тероризм” (Koehler 2016).

“Вуликовий тероризм” за Келером – це мінливі мережі, зосереджені навколо спільної опозиції до демократичного уряду та імміграції, які хаотично і дезорганізовано мобілізують “активістів” для здійснення актів насилля, здебільшого до представників інших етнічних груп (там само, ст. 97). Термін “вулик” використаний для позначення мінливості залучених активістів та їхньою постійною зміною.

Тобто, це пересічні громадяни, не афілійовані з екстремістськими рухами, що проявляють спонтанні жорстокі акти насильства до біженців або політиків, які начебто несуть пряму відповідальність за міграційну політику Німеччини. Інколи до них можуть приєднуватися минулі члени екстремістських рухів (але це не обов'язковий критерій).

Сплеск насильства і тероризму через крайні праві погляди прямо пропорційно почало свій розвиток із переміщенням великої кількості біженців. Політичне насильство набирає обертів настільки, що залучає не лише попередніх членів екстремістських груп, але й мобілізує нових учасників, що чинять спротив одноразовими насильницькими діями, які спалахують у різних регіонах нерівномірно – тобто так, що їх важко вичислити одразу і провести паралелі з іншими актами насилля.

У контексті розвитку правопопулістичних та екстремістських рухів важливо згадати термін “нові праві”. Його використовують у Німеччині ще з 1970-х років через заснування угруповання “Aktion Neue Rechte” у 1972 році (Salzborn 2016). Втім, значного розквіту термін зазнав у 1990-х. Зараз термін набуває нового розголосу та розширених понять у світлі загострення правоекстремістських рухів.

Нових правих нині розглядають через призму двох основних концепцій: інтелектуалізацію правого екстремізму через формулювання інтелектуальної метаполітики та тяжіння до правої культурної гегемонії (Griffin 2000). Автор обґрунтовує сутність метаполітики як “зусилля з взяття інтелектуального контролю над публічними дебатами, формування їх на теоретичному мета-рівні за допомогою створення певних ідей, термінів та значень”. Рух нових правих нині підкреслює необхідність інтелектуальної складової своїх ідей для їхньої легітимізації. Інтелектуалізація у свою чергу побудована на ідеї метаполітики, що тяжіє до консервативної культурної революції. І тому, нові праві, як зазначає про це Майкл О’Меара (O’Meara 2004), “готові співпрацювати з сучасністю, що (...) відкидає зростання Європи в неекспансивному дусі”.

Роджер Гріффін стверджує, що метаполітичні ідеї нових правих "все ще містять залишки фашистської ідеології в своєму заклик до культурного відродження" (Griffin 2000). Для нових правих немає основної мети досягти влади через партійну політику, адже свою ціль вони вбачають у культурній гегемонії. Нові праві більше орієнтовані на вплив на суспільство та його цінності й оціночні судження. Для них прийнятним є просторово-геополітичний розподіл та сегрегація населення. Такий розподіл за етнічною ознакою є водночас гомогенізуючим та соціобіологічним за природою, піддаючи людей індивідуальному судженню (Salzborn 2016).

На прикладі нових правих можна припустити, що для правоекстремістських рухів насправді немає часів "занепаду". Навіть якщо протягом певного періоду рух йде в тінь, насправді це сприяє його перегрупуванню для майбутньої мобілізації та посилення. Так сталося і в кінці 1990-х та на початку 2000-х, коли німецьке суспільство не мало подібних до інших західних країн тенденцій правого екстремізму, оскільки було сфокусоване на внутрішніх викликах, спричиненими падінням Берлінської стіни. Протягом цього часу нові праві реорганізувались, заснували нові часописи та організації, розпочали активні дискусії навколо інтелектуальної метаполітики, що допоможе розвивати культурну праву гегемонію тощо. З одного боку, це допомогло новим правим якісніше агітувати та закликати громадськість доєднатись до їхніх лав. З іншого ж, з'явилась правопопулістична партія "Альтернатива для Німеччини" (далі – AfD), що формально відділилась від неонацизму.

3.4 Електоральна політика: якою вона є сьогодні для Німеччини і якою буде завтра?

Питання якими ж будуть електоральні преференції майбутнього на тлі насичених політичних подій минулого – комплексне та не містить точних передбачень. Втім, варто зробити декілька припущень на підґрунті тих аргументів, що доступні дослідникам вже сьогодні.

Наприклад, Рюдігер Шмітт-Бек разом з колегами, припустили (Schmitt-Beck та ін. 2022), що останні федеральні вибори 2017 року трансформували

партійну систему. Двопартійну систему змінила шестипартійна. Лише ХДС/ХСС – єдина помітна партія, що об'єктивно залишається лідером серед інших партій.

На думку дослідників, з того моменту електоральна поведінка почала переходити від експресивної до інструментальної (Estlund 1996; Mair 2013). Електорат більше не зацікавлений у тому, щоб голосувати заради демонстрації своїх партійних преференцій і вимагає чіткої конкретики від партії, яку обирає. Виборець став менш терпимим до партій, що не відповідають його цінностям чи зазнають репутаційних невдач (Epstein та ін. 1988). Водночас, є події, на які не завжди партії ладні вплинути чи впоратись із ними (замовні журналістські матеріали тощо), а тому будь-які інші пропозиції для електорату відходять на другий план, оскільки виборцям стає не стільки цікаво, що вони отримують в обмін на їхній голос, як скандали, в яких заангажовані політики (Russell, Stoker 2017). Протестна політика стає всебічною (Norris 2011; Campbell 2019) і більше не притаманна “лівим лібералам”, що постійно проявляли невдоволення на вулицях – відтепер демонстранти можуть йти пліч-о-пліч на демонстрацію навіть маючи різні політичні уподобання, але водночас і спільні точкові невдоволення (Giugni та Grasso 2019). Відтепер електорат більш вільно рухається від партії до партії у разі виникнення різних поглядів на ті чи інші політики, і вірність конкретним політикам більше не така значуща, як це спостерігалось раніше.

Кожні з трьох федеральних виборів, що відбулися з 2009 року, насправді були затьмарені тією чи іншою масштабною кризою. Далі автори статті “The Changing German Voter” передбачають, що, ймовірно, коаліційна політика стане більш комплексною у майбутньому. Партіям доведеться створювати нові стратегії формування уряду для попередження ідеологічних розколів. Також партіям доведеться, попри коаліційність, утримувати свої позиції та чітко заявляти виборцю про свої наміри, щоб завоювати його довіру.

З іншого боку, це несе ризик для партій через підрив довіри виборця через розмиту мотивацію коаліційної преференції. Чи будуть ці припущення дійсними, буде розглянуто далі.

Четверті вибори, що відбулись у 2021 році були найбільш випробувальними за усі останні роки (Korte 2021). “Коронакратія” (Florack, Korte, та Schwanholz) та рішення канцлера не балотуватися на повторний термін стали переломним моментом. А коли аналогії є взаємовиключними, виникають і нові виклики для досліджень партій, виборів та урядування.

Коронавірус дійсно залишив значний відбиток на супервиборчому році. 28% електорату у вересні 2021 року вважали захворювання однією з найвагоміших проблем, хоча і не найголовнішою: питання здоров’я випередили клімат та енергетика – майже половина опитаних вважали ці сфери ключовими (*Politbarometer September III 2021*). Втім, незалежно від питання дискурсу, виборці спирались на те, наскільки вміло партії та кандидати відповідають за кризовий менеджмент.

Відтак можна обґрунтувати обрання Олафа Шольца канцлером Німеччини. Оскільки Ангела Меркель заявила, що більше не балотуватиметься на посаду канцлерки (після провальних для ХДС виборів у травні 2019) (Bollmann 2021; Weidenfeld 2021), серед охочих зайняти її позицію виявилось достатньо кандидатів-чоловіків. Олаф Шольц виявився з них достойним кандидатом від соціал-демократів завдяки одержаній репутації на попередній посаді федерального міністра фінансів.

Вибори 2021 року були визначними, адже усі попередні роки громадяни відчували ефемерну захищеність завдяки присутності пані Меркель. Супервиборчий рік виявився неабияким викликом як мінімум ідеологічно та морально, адже політичне покоління Меркель вперше за тривалий період довелось обирати нового канцлера та вибудовувати до нього кредит довіри (Korte 2015). Партійні змагання 2021 року однаково для всіх підвищували успіх кандидатів на роль канцлера.

Кандидат від СДПН, зокрема, виявився гідним спадкоємцем Меркель. Як і канцлер, Олаф Шольц виступав за соціально-політично прогресивний за

змістом центр. На посаді мера Гамбурга він довів, як сучасне місто може залишатися соціально прийнятним і багатофункціональним. Як і Меркель, він характеризує спокійний полк елегантною неприступністю, солідністю та обережністю до ризиків.

Олафа Шольца обрали саме прихильники Меркель, побачивши в ньому гідну кандидатуру на заміну. Сама ж політична кампанія Шольца була досить навколоособистісною (Korte 2021). Шольц ефективно використовував наратив "поваги та гідності" у своїй передвиборчій програмі та кампанії, щоб підтримати робітників та водночас висловити їм свою вдячність. Питання працівників було наскрізним у політичній кампанії Шольца як представника робітничої партії в минулому. СДПН також чітко покладалася на реполітизацію соціальної структури в цілях виборчої кампанії, використовуючи підвищення мінімальної заробітної плати до 12 євро як інструмент. Кампанія виглядала професійно організованою і цілеспрямованою (Korte 2021, ст. 22).

2021 рік був важливим та особливим в історії електоральної політики Німеччини. Вища явка виборців свідчить про загальну успішну виборчу кампанію партій, яка змогла мобілізувати достатню кількість виборців. Коронавірус, потягнув за собою невідомість майбутнього як філософію сприйняття невизначеності такою, якою вона є, мобілізував електорат навіть ліпше, ніж 4 роки тому до цього.

Існує думка, що Бундестаг відтепер менш поляризований, ніж у минулому законодавчому періоді (Korte, Michels, Schoofs, Switek, та Weissenbach, 2018). Його багатопартійність попереджає поляризацію уряду. Як вже відомо, радикалізація уряду була на низькому рівні через непопулярність АдН, що не мала жодних значних внесків в "коронній" політиці. Завдяки цьому політичний центр дійсно розширився і фрагментувався.

Пандемія коронавірусу дійсно мобілізувала електорат, адже питання безпеки неабияк випробувало стійкість такої демократії як Німеччина. Це говорить про те, що незалежно від опитувань та офіційних результатів соціологічних досліджень, німці цінують здоров'я та свою безпеку. Те саме

можна сказати і стосовно питання біженців, адже навіть ті, хто має негативне упередження стосовно мігрантів, насправді керується своїм основним інстинктом – почуттям безпеки. Для німців всі вище перераховані цінності є невід’ємною частиною демократії, що так чи інакше, потребує збереження – і це усвідомлює питома більшість німців. Інше питання, що також чіпляє безпековий аспект, це “вуликовий тероризм”, що однозначно потребує комплексного врегулювання та рішучих дій уряду у разі неоднорідних спалахів насильства. Нині існує недостатньо засобів стримування від правоохоронних урядів існуючих загроз. Насильницький екстремізм – це однаково важлива справа усього громадянського суспільства на рівні з пандемією та кліматом. Обізнаність та мобілізація громадян навколо цієї теми, підкріплені спільною мотивацією розвитку демократичної культури, зможуть зробити значний зсув у питанні створення безпечного гетерогенного суспільства.

ВИСНОВОК

В рамках кваліфікаційної роботи було розглянуто відмінності та трансформації партійних орієнтацій німців у 21 столітті. Для цього ми розглянули функцію партійних систем у цілому, а також дослідили, яким чином сформована політична культура впливає на ідентичність і навпаки; ми розглянули динаміку партійних преференцій на федеральних виборах з 2002 по 2021 роки, щоб дізнатися, яким чином і що саме рухало громадянами голосувати за ту чи іншу партію, залишатися вірним усталеним об’єднанням або ж постійно змінювати свою думку на кожних наступних виборах.

Особливої уваги потребують відмінності партійних систем у Західній та Східній Німеччині, що водночас стали певним кутом для дослідницької роботи, адже те, яким чином розвиваються електоральні тенденції у Німеччині сьогодні, було, насамперед, закладено більше 30 років тому до падіння Берлінської стіни.

Тривала розлука громадян та життя під керівництвом різних режимом внесли свої корективи та неабияк вплинули на менталітет громадян зі східного та західного регіону. Відповідно у роботі було констатовано, що насправді об’єднання Східної та Західної Німеччини – це не про те, як

Східна Німеччина проходила процес адаптації до нових умов та демократичного режиму. Інституціоналізація Східної Німеччини певним чином сколихнула партійну систему у Західній, що певним чином (хоча і не цілковито) призвело до деінституціоналізації останньої.

Міжнародна економічна криза 2008, європейська криза декілька років потому, міграційна криза 2015, пандемія COVID-19 тощо – усе це неабияк вплинуло на виборця і стимулювало до мінливості свого голосу. Відтепер не так вже й просто побудувати логічний ланцюжок для передбачення голосів та припустити, якими нас чекають федеральні вибори 2025 року. Втім, нам вдалося побудувати декілька гіпотез, що це ще далеко не всі виклики, які чекатимуть німецького виборця (що ми вже спостерігаємо за хвилину тимчасово переміщених українців після повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році). Єдине, в чому ми дійсно можемо бути певними, то це у факті, що німці цінують свою свободу та безпеку, а тому їхні дії будуть відштовхуватись від цих інтересів.

Джерела

1. Gethin, A., Martínez-Toledano, C. та Piketty, T., (без дати). Brahmin left versus merchant right: changing political cleavages in 21 western

- democracies, 1948–2020. *QUARTERLY JOURNAL OF ECONOMICS*. 137(1). (цитовані у Steiner, N.D., 2023)
2. Sartori, G., (1976). *Parties and party systems: A framework for analysis*. Cambridge [Eng.]: Cambridge University Press. (цитований у Saalfeld, T., 2002, ст. 103).
 3. Schmitt, H., Hobolt, S., B., van der Brug, W., та Popa, S., A., (2020). *European Parliament Election Study 2019, Voter Study*. (цитований у Wagner, A., 2022, ст. 14).
 4. (Goerres, A., (2008). *The grey vote: Determinants of older voters' party choice in Britain and West Germany*. *Electoral Studies* [онлайн]. 27(2), 285–304. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1016/j.electstud.2007.12.007 (цитований у Steiner, N. D., 2023)
 5. Abedi, A., (2017). *We Are Not In Bonn Anymore: The Impact of German Unification on Party Systems at the Federal and Land levels*.
 6. *German Politics*[онлайн]. 26(4), 457–479. [Дата звернення 19 квітня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1080/09644008.2017.1365135 (цитований у Wagner, A., 2022, ст. 5).
 7. Abou-Chadi, T. та Нix, S., (2021). *Brahmin left versus merchant right? Education, class, multiparty competition, and redistribution in western europe*. *The British Journal of Sociology* [онлайн]. 72(1), 79–92. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1111/1468-4446.12834. (цитовані у Steiner, N.D., 2023)
 8. Akerlof, G. A., Rose, A. K., Yellen, J. L., Hesselius. H., Dornbusch, R. та Guitian, M., (1991). “East Germany in from the Cold: The Economic Aftermath of Currency Union.”. *Brookings Papers on Economic Activity* 1991 (1), ст. 1–105.
 9. Alesina, Alberto, та Fuchs-Schündeln, N., (2007). “Goodbye Lenin (or Not?): The Effect of Communism on People’s Preferences.” *American Economic Review* 97 (4), ст. 1507–28. (цитований в Becker, S. O., Mergele, L. та Woessmann, L., 2020, ст. 158).
- 61
10. Arzheimer, K. та Carter, E., (2006). *Political opportunity structures and right-wing extremist party success*. *Eur. J. Polit. Res.* 3(45), 419–443. (цитовані у Steiner, N.D., 2023)

11. Arzheimer, K., (2013). Working class parties 2.0? Competition between centre left and extreme right parties. In: Rydgren, J. (Ed.), *Class Politics and the Radical Right*. Routledge, 75–90. (цитовані у Steiner, N.D., 2023)
 12. Becker, S. O., Mergele, L. та Woessmann, L., (2020). The separation and reunification of Germany: rethinking a natural experiment interpretation of the enduring effects of communism. *SSRN Electronic Journal* [онлайн]. [Дата звернення 19 квітня 2024]. Режим доступу: doi: 10.2139/ssrn.3555591
 13. Bless, H. та Schwarz, N., (1998). Context effects in political judgement: assimilation and contrast as a function of categorization processes. *European Journal of Social Psychology* [онлайн]. 28(2), 159–172. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1002/(sici)1099-0992(199803/04)28:2%3C159::aid-ejsp860%3E3.0.co;2-4 (цитовані у Schmitt-Beck та ін., 2022)
 14. Bollmann, R., (2021). Angela Merkel DIE KANZLERIN UND IHRE ZEIT (цитований у Korte, K.-R., 2021, ст. 19).
 15. Bovens, M. та Wille, A., (2017). *Diploma democracy: the rise of political meritocracy*. Oxford University Press. (цитовані у Steiner, N.D., 2023)
 16. Bovens, M., and Anchrit W., (2017). *Diploma democracy: The rise of political meritocracy*. Oxford University Press; Stubager, R., (2013). The changing basis of party competition: education, authoritarian–libertarian values and voting. *Government and Opposition* [онлайн]. 48(3), 372–397. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1017/gov.2013.13 (цитовані у Steiner, N. D., 2023)
 17. Bundeszentrale für politische Bildung, (2023). Die deutschen Parteien seit 1945 | Parteien in Deutschland | bpb [онлайн]. bpb.de. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: <https://www.bpb.de/themen/parteien/parteien-in-deutschland/42047/die-deutschen-parteien-seit-1945/#node-content-title-6>
- 62
18. Campbell, R., (2019). Popular Support for Democracy in Unified Germany (цитований у Schmitt-Beck, R., Roßteutscher, S., Schoen, H., Weßels, B. та Wolf, C., 2022, ст. 334).
 19. Chiamonte, A. та Emanuele, V., (2017). Party system volatility, regeneration and de-institutionalization in Western Europe (1945–2015).

- Party Politics[онлайн]. 23(4), 376–388. [Дата звернення 19 квітня 2024].
Режим доступу: doi: 10.1177/1354068815601330 (цитовані у Wagner, A., 2022, ст. 4).
20. Chiaramonte, A. та Emanuele, V., (2019). Towards turbulent times: measuring and explaining party system (de-)institutionalization in Western Europe (1945–2015). *Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica*[онлайн]. 49(1), 1–23. [Дата звернення 19 квітня 2024].
Режим доступу: doi: 10.1017/ipro.2017.27 (цитовані у Wagner, A., 2022, ст. 4).
21. Dalton, R. J., (2018). Political realignment: economics, culture, and electoral change. (цитований в Schmitt-Beck та ін., 2022)
22. Dalton, R. J., (2018). Political realignment: economics, culture, and electoral change. HighBridge Audio. (цитований у Wagner, A., 2022, ст. 4)
23. Epstein, L. D., Lipset, S. M. та Rokkan, S., (1969). Party systems and voter alignments: cross-national perspectives. *Political Science Quarterly*[онлайн]. 84(1). [Дата звернення 19 квітня 2024].
Режим доступу: doi: 10.2307/2147080 (цитовані у Saalfeld, T., 2002, ст. 100).
24. Epstein, L. D., Rose, R. та McAllister, I., (1988). Voters Begin to Choose: From Closed-Class to Open Elections in Britain. *Political Science Quarterly*[онлайн]. 103(1), 188. Режим доступу: doi: 10.2307/2151172 (цитований у Schmitt-Beck, R., Roßteutscher, S., Schoen, H., Weßels, B. та Wolf, C., 2022, ст. 334).
25. Estlund, D., (1996). *Democracy & Decision: The Pure Theory of Electoral Preference*, Geoffrey Brennan and Loren Lomasky. Cambridge University Press, 1993, 225 + x pages. *Economics and Philosophy*[онлайн]. 12(1), 113–119. Режим доступу: doi: 10.1017/s0266267100003783 (цитований у Schmitt-Beck, R., Roßteutscher, S., Schoen, H., Weßels, B. та Wolf, C., 2022, ст. 333).
26. Falter, J. W. та Hänisch, D., (1990). “Election and Social Data of the Districts and Municipalities of the German Empire from 1920 to 1933.” Cologne: GESIS Data Archive. (цитований в Becker, S. O., Mergele, L. та Woessmann, L., 2020, ст. 148)

27. Finkel, S. E., Humphries, S. та Opp, K.-D., (2001). Socialist values and the development of democratic support in the former East Germany. *International Political Science Review*[онлайн]. 22(4), 339–361. [Дата звернення 19 квітня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1177/0192512101022004004 (цитовані у Wagner, A., 2022, ст. 5).
28. Florack, M., Korte, K.-R. та Schwanholz, J., (без дати). *Coronakratie: Demokratisches Regieren in Ausnahmezeiten* (цитований у Korte, K.-R., 2021, ст. 18).
29. Forschungsgruppe Wahlen > Umfragen > Politbarometer > Archiv > Politbarometer 2021 > Juni I 2021 [онлайн], (без дати). Forschungsgruppe Wahlen > Startseite. Режим доступу: http://www.forschungsgruppe.de/Umfragen/Politbarometer/Archiv/Politbarometer_2021/Juni_I_2021/ (цитовано у Korte, K.-R., 2021, ст. 20).
30. Forschungsgruppe Wahlen > Umfragen > Politbarometer > Archiv > Politbarometer 2021 > Mai I 2021 [онлайн], (без дати). Forschungsgruppe Wahlen > Startseite. Режим доступу: http://www.forschungsgruppe.de/Umfragen/Politbarometer/Archiv/Politbarometer_2021/Mai_I_2021/ (цитовано у Korte, K.-R., 2021, ст. 20).
31. Forschungsgruppe Wahlen > Umfragen > Politbarometer > Archiv > Politbarometer 2021 > September I 2021 [онлайн], (без дати). Forschungsgruppe Wahlen > Startseite. Режим доступу: http://www.forschungsgruppe.de/Umfragen/Politbarometer/Archiv/Politbarometer_2021/September_I_2021/ (цитовано у Korte, K.-R., 2021, ст. 21).
32. Franklin, M. N., Mackie, T. та Valen, H., (1992). *Electoral change. responses to evolving social and attitudinal structures in western countries*. Cambridge: Cambridge University Press. (цитовані у Wagner, A., 2022, ст. 4).

33. Gabriel, O. W., (2007). *Bürger und Demokratie im vereinigten Deutschland*. *Politische Vierteljahresschrift*[онлайн]. 48(3), 540–552. [Дата звернення 19 квітня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1007/s11615-007-0090-x (цитований у Wagner, A., 2022, ст. 5).

34. Gethin, A., Martínez-Toledano, C., Piketty, T., (2022). Brahmin left versus merchant right: Changing political cleavages in 21 western democracies, 1948–2020. *The Quarterly Journal of Economics*. 137(1), 1-48. (цитовані у Steiner, N. D., 2023)
35. Gidron, N., Hall, P.A., (2020). Populism as a problem of social integration. *Comp. Polit. Stud.* 53 (7), 1027–1059. (цитовані у Steiner, N.D., 2023)
36. Giugni, M. та Grasso, M. T., (2019). *Street Citizens: Protest Politics and Social Movement Activism in the Age of Globalization*. Cambridge University Press (цитований у Schmitt-Beck, R., Roßteutscher, S., Schoen, H., Weßels, B. та Wolf, C., 2022, ст. 334).
37. Goerres, A., (2008). The grey vote: Determinants of older voters' party choice in Britain and West Germany. *Electoral Studies* [онлайн]. 27(2), 285–304. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1016/j.electstud.2007.12.007 (цитований у Steiner, N. D., 2023)
38. Nakhverdian, A., Van Elsas, E., van der Brug, W. та Kuhn, T., (2013). Euroscepticism and education: a longitudinal study of 12 EU member states, 1973–2010. *Eur. Union Polit.* 4(14), 522–541. (цитовані у Steiner, N.D., 2023)
39. Helm, J. A., Doring, H., Smith, G. та Markovits, A. S., (1984). Parties, Stability, and Growth: West German Politics in Transition. *Comparative Politics*[онлайн]. 16(4). [Дата звернення 19 квітня 2024]. Режим доступу: doi: 10.2307/421951
40. Hillen, S., Steiner, N. D., (2020). The consequences of supply gaps in two-dimensional policy spaces for voter turnout and political support: The case of economically left-wing and culturally right-wing citizens in Western Europe. *European Journal of Political Research* 59(2) 331-353. (цитовані у Steiner, N. D., 2023)

41. Holtmann, E., (1995). ‚Weimarer Verhältnisse‘ vom Osten her? У: *Aufhebung der Bipolarität* — [онлайн]. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. с. 83. [Дата звернення 19 квітня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1007/978-3-322-92585-5_6 (цитований у Saalfeld, T., 2002, ст. 101).

42. Hooghe, L., Marks, G. та Wilson, C. J., (2002). Does left/right structure party positions on european integration? *Comparative Political Studies*[онлайн]. 35(8), 965–989. [Дата звернення 19 квітня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1177/001041402236310 (цитовані у Wagner, A., 2022, ст. 4)
43. Hough, D., (2001). *The fall and rise of the PDS in eastern Germany*. Birmingham: University of Birmingham Press. (цитований у Saalfeld, T., 2002, ст. 101).
44. Hänisch, D., (1989). “Inhalt und Struktur der Datenbank ‘Wahl- und Sozialdaten der Kreise und Gemeinden des Deutschen Reiches von 1920 bis 1933’”. *Historical Social Research* 14 (1), ст. 39–67. (цитований в Becker, S. O., Mergele, L. та Woessmann, L., 2020, ст. 148).
45. Inglehart, R., (1971). The silent revolution in europe: intergenerational change in post-industrial societies. *American Political Science Review*[онлайн]. 65(4), 991–1017. [Дата звернення 19 квітня 2024]. Режим доступу: doi: 10.2307/1953494 (цитований у Helm, J. A., Doring, H., Smith, G. та Markovits, A. S., 1984, ст. 486).
46. Inglehart, R., (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, N.J: Princeton University Press. (цитований у Wagner, A., 2022, ст. 4).
47. Ivarsflaten, E. та Stubager, R., (2013). Voting for the populist radical right in Western Europe: the role of education. *Class Politics and the Radical Right* by Rydgren, J. 122–137. (цитовані у Steiner, N.D., 2023)
48. Iyengar, S., Lelkes, Y., Levendusky, M., Malhotra, N. та Westwood, S. J., (2019). The origins and consequences of affective polarization in the united states. *Annual Review of Political Science* [онлайн]. 22(1), 129–146. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1146/annurev-polisci-051117-073034 (цитовані в Schmitt-Beck та ін., 2022)

49. Kelsen, H., Urbinati, N. та Accetti, C. I., (2013). *Essence and value of democracy*. Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated. (цитовані в Schmitt-Beck та ін., 2022)
50. Key, V. O., (1964). *Politics, parties, & pressure groups*. 5-те вид. New York: Thomas Y. Crowell (цитований у Saalfeld, T., 2002, ст. 103).

51. Kitschelt, H., (2011). Transformation of European social democracy. Cambridge University Press. (цитований у Wagner, A., 2022, ст. 4).
52. Kitschelt, Herbert P., Rehm, P., (2023). Polarity reversal: The socioeconomic reconfiguration of partisan support in knowledge societies. *Politics & Society* 51(4), 520-566. (цитований у Steiner, N. D., 2023)
53. Klein, M., (2009). Die Entwicklung der grünen Wählerschaft im Laufe dreier Jahrzehnte: eine empirische APK-Analyse. *Politik - Wissenschaft - Medien: Festschrift für Jürgen W. Falter zum 65. Geburtstag.* 391–401. (цитований у Steiner, N. D., 2023)
54. Koch-Baumgarten, S., (1997). Postkommunisten im Spagat: Zur Funktion der PDS im Parteiensystem. *Deutschland Archiv.* 30(6), 872. (цитований у Saalfeld, T., 2002, ст. 102).
55. Koch-Baumgarten, S., (1997). Postkommunisten im Spagat: Zur Funktion der PDS im Parteiensystem. *Deutschland Archiv.* 30(6), 873. (цитований у Saalfeld, T., 2002, ст. 101).
56. Koehler, D., (2016). Right-Wing Extremism and Terrorism in Europe: Current Developments and Issues for the Future. *PRISM.* 6(2) (цитований в Koehler, D., 2018, ст. 75).
57. Koehler, D., (2018). Recent Trends in German Right-Wing Violence and Terrorism: What are the Contextual Factors behind ‘Hive Terrorism’? *Perspectives on Terrorism* [онлайн]. 12(6), 72–88. Режим доступа: https://www.jstor.org/stable/26544644?searchText=right+wing+extremism+germany&searchUri=/action/doBasicSearch?Query=right+wing+extremism+germany&so=rel&ab_segments=0/basic_search_gsv2/control&refreqid=fastly-default:a4c063f8e0be165e34366fa049e30569

58. Korte, K.-R., (2015). Die Bundestagswahl 2013 – ein halber Machtwechsel: Problemstellungen der Wahl-, Parteien- Kommunikations- und Regierungsforschung. *У: Die Bundestagswahl 2013* [онлайн]. с. 9–31. Режим доступа: doi: 10.1007/978-3-658-02915-9_1 (цитований у Korte, K.-R., 2021, ст. 19).

59. Korte, K.-R., (2021). BUNDESTAGSWAHLKAMPF IN ZEITEN DER PANDEMIE. Aus Politik und Zeitgeschichte: Nach der Bundestagswahl[онлайн]. Режим доступу: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/343513/nach-der-bundestagswahl/>
60. Korte, K.-R., Michels, D., Schoofs, J., Switek, N., та Weissenbach, K., (2018). Parteiendemokratie in Bewegung. Organisations- und Entscheidungsmuster der deutschen Parteien im Vergleich. Nomos (цитовані у Korte, K.-R., 2021, ст. 24).
61. Kowalski, H.-G., (1971). Die 'European Advisory Commission' als Instrument alliierter Deutschlandplanung 1943-1945. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 19(3), 261–93. (цитований в Becker, S. O., Mergele, L. та Woessmann, L., 2020, ст. 146).
62. Krauss, T. та Faas, A., (1994). The Wall: On the psychology of the reunification of Germany. Contemporary Family Therapy[онлайн]. 16(3), 199–213. Режим доступу: doi: 10.1007/bf02196776.
63. Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschier, S. та Frey, T., (2008). West european politics in the age of globalization. Cambridge University Press. (цитовані у Steiner, N.D., 2023)
64. Kropp, S., (2010). The ubiquity and strategic complexity of grand coalition in the german federal system. German Politics [онлайн]. 19(3-4), 286–311. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1080/09644008.2010.515771 (цитована в Schmitt-Beck та ін., 2022)
65. Lachat, R., Bornschier, S., Kriesi, H., Grande, E. та Dolezal, M., (2012). West european politics in the age of globalization. Cambridge University Press. (цитований у Schmitt-Beck та ін., 2022)

68

66. Lelkes, Y., (2016). Mass polarization: manifestations and measurements. Public Opinion Quarterly [онлайн]. 80(S1), 392–410. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1093/poq/nfw005 (цитований у Schmitt-Beck та ін., 2022)
67. MAIR, P., (2013). Ruling the void: the hollowing of western democracy[онлайн]. Режим доступу:

- <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/28077> (цитовано у Schmitt-Beck, R., Roßteutscher, S., Schoen, H., Weßels, B. та Wolf, C., 2022, ст. 333).
68. Marc, L., (2020). *Lebenserwartung in Deutschland*. Режим доступу: <https://lebenserwartung.info>. (цитований в Becker, S. O., Mergele, L. та Woessmann, L., 2020, ст. 145).
69. McAdams, A. J., (2010). "The Last East German and the Memory of the German Democratic Republic." *German Politics & Society* 28, no. 1 (94), ст. 30–41. Режим доступу: <http://www.jstor.org/stable/23744718>.
70. McCoy, J. та Somer, M., (2018). *Toward a theory of pernicious polarization and how it harms democracies: comparative evidence and possible remedies*. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* [онлайн]. 681(1), 234–271. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1177/0002716218818782 (цитовані в Schmitt-Beck та ін., 2022)
71. McFalls, L. H., (1995). "Communism's Collapse, Democracy's Demise? The Cultural Context and Consequences of the East German Revolution." *New York: NYU Press*. (цитований в McFalls, L. H., 1995, ст. 53).
72. McFalls, L. H., (1995). "Political Culture, Partisan Strategies, and the PDS: Prospects for an East German Party." *German Politics & Society* 13, no. 1 (34), ст. 50–61. Режим доступу: <http://www.jstor.org/stable/23736306>.
73. Moreau, P., (1992). *PDS: Anatomie einer postkommunistischen Partei*. Bonn: Bouvier. (цитований у Saalfeld, T., 2002, ст. 101).
74. *Mut zu Deutschland. Für ein Europa der Vielfalt. Programm für die Wahl zum Europäischen Parlament am 25. Mai 2014*, (без дати). *Alternative für Deutschland/AfD* (цитований у Salzborn, S., 2016, ст. 53).

69

75. Niedermayer, O., (1997). *Das gesamtdeutsche Parteiensystem*. У: *Parteiendemokratie in Deutschland* [онлайн]. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. с. 129–130. [Дата звернення 19 квітня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1007/978-3-322-95609-5_5 (цитований у Saalfeld, T., 2002, ст. 102).
76. Niedermayer. *Das Gesamtdeutsche Parteiensystem*. 101-11. (цитований у Saalfeld, T., 2002, ст. 116).
77. Niedermayer. *Das Gesamtdeutsche Parteiensystem*. 109-10. (цитований у Saalfeld, T., 2002, ст. 116).

78. Norris, P., (2011). Democratic Deficit Critical Citizens Revisited (цитований у Schmitt-Beck, R., Roßteutscher, S., Schoen, H., Weßels, B. та Wolf, C., 2022, ст. 334).
79. Norris, P., Inglehart, R., (2019). Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism. Cambridge University Press. (цитовані у Steiner, N. D., 2023)
80. O'Meara, M., (2004). New Culture, New Right: Anti-Liberalism in Postmodern Europe (цитований у Salzborn, S., 2016, ст. 37).
81. Oesch, D., Rennwald, L., (2018). Electoral competition in Europe's new tripolar political space: Class voting for the left, centre-right and radical right. *European journal of political research* 57(4), 783-807. (цитовані у Steiner, N. D., 2023)
82. Oesch, D., Rennwald, L., (2018). Electoral competition in Europe's new tripolar political space: class voting for the left, centre-right and radical right. *Eur. J. Polit. Res.* 57 (4), 783–807. (цитовані у Steiner, N. D., 2023)
83. Oppenheimer, J. A., Lindblom, C. E. та Tufte, E. R., (1980). Small steps forward for political economy. *World Politics* [онлайн]. 33(1), 121. [Дата звернення 19 квітня 2024]. Режим доступу: doi: 10.2307/2010258 (цитовані у Helm, J. A., Doring, H., Smith, G. та Markovits, A. S., 1984, ст. 490).

70

84. Pappi, F. U. та Brandenburg, J., (2010). Sozialstrukturelle Interessenlagen und Parteipräferenz in Deutschland. *KZfSS Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*[онлайн]. 62(3), 459–483. [Дата звернення 19 квітня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1007/s11577-010-0111-4 (цитований у Wagner, A., 2022, ст. 5).
85. Politbarometer September III 2021 [онлайн], (без дати). Forschungsgruppe Wahlen. Режим доступу: http://www.forschungsgruppe.de/Umfragen/Politbarometer/Archiv/Politbarometer_2021/September_III_2021/ (цитований у Korte, K.-R., 2021, ст. 18).

86. Politische Leitlinien der Alternative für Deutschland (2014). Erfurt: Alternative für Deutschland/AfD (цитований у Salzborn, S., 2016, ст. 53).
87. Przeworski, A., (2019). Crises of democracy. New York: Cambridge University Press. 83-7, 138-9. (цитований у Schmitt-Beck та ін., 2023)
88. Przeworski, A., (2019). Crises of democracy. New York: Cambridge University Press. 87-100. (цитований у Schmitt-Beck та ін., 2023)
89. Przeworski, A., (без дати). Self-Government of the people. У: Democracy and the Limits of Self-Government [онлайн]. Cambridge: Cambridge University Press. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1017/cbo9780511778490.003 (цитовані в Schmitt-Beck та ін., 2022)
90. Reif, K. та Schmitt, H., (1980). Nine second-order national elections - a conceptual framework for the analysis of european election results. European Journal of Political Research [онлайн]. 8(1), 3–44. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1111/j.1475-6765.1980.tb00737.x (цитовані в Schmitt-Beck та ін., 2022)
91. Rekker, R., (2016). The lasting impact of adolescence on left-right identification: cohort replacement and intracohort change in associations with issue attitudes. Electoral Studies [онлайн]. 44, 120–131. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1016/j.electstud.2016.06.016 (цитований у Steiner, N. D., 2023)

71

92. Rovny, J. та Whitefield, S., (2019). Issue dimensionality and party competition in turbulent times. Party Politics [онлайн]. 25(1), 4–11. [Дата звернення 19 квітня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1177/1354068818816970 (цитовані у Wagner, A., 2022, ст. 4).
93. Russell J, D., (без дати). Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies. 128–54 (цитований у Schmitt-Beck, R., Roßteutscher, S., Schoen, H., Weßels, B. та Wolf, C., 2022).
94. Rüdiger, W., (2012). The perennial success of the German Greens. Environ. Polit. 1(21), 108–130. (цитований у Steiner, N. D., 2023)

95. Saalfeld, T., (2002). The German party system: continuity and change. *German Politics*[онлайн]. 11(3), 99–130. [Дата звернення 19 квітня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1080/714001303
96. Salzborn, S., (2016). Renaissance of the New Right in Germany? A Discussion of New Right Elements in German Right-wing Extremism Today. *German Politics and Society*[онлайн]. 34(2), 36–63. Режим доступу: doi: 10.3167/gps.2016.340203
97. Sartori, G., (1976). *Parties and party systems: A framework for analysis*. Cambridge [Eng.]: Cambridge University Press. (цитований у Saalfeld, T., 2002, ст. 101).
98. Sartori, G., (1976). *Parties and party systems: a framework for analysis*. Cambridge [Eng.]: Cambridge University Press. (цитований у Schmitt-Beck та ін., 2022)
99. Sauerbrey, A., (2017). *Populism, History, and Identity in German Politics and Foreign Policy*. German Marshall Fund of the United States. Режим доступу: <http://www.jstor.org/stable/resrep18874>.
100. Schafer, A., (2022). Cultural backlash? How (not) to explain the rise of authoritarian populism. *Br. J. Polit. Sci.* 52 (4), 1977–1993. (цитовані у Steiner, N. D., 2023)
101. Schmitt, H., Pora, S., A., та Devinger, F., (2015). *European Parliament Election Study 2014, Voter Study*. (цитований у Wagner, A., 2022, ст. 14).
102. Schmitt, H., van der Eijk, C., Scholz, E. та Klein, M., (1997). *European election study 1994*. (цитований у Wagner, A., 2022, ст. 14).
- 72
103. Schmitt, J. та Franzmann, S. T., (2020). The origins of party system polarisation: how parties and voters shape the ideological spread in party systems. *Y: Continuity and change of party democracies in europe* [онлайн]. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden. с. 59–90. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1007/978-3-658-28988-1_3 (цитовано у Schmitt-Beck та ін., 2022)
104. Schmitt-Beck, R., Roßteutscher, S., Schoen, H., Weßels, B. та Wolf, C., (2022). *The Changing German Voter*. *Y: The Changing German Voter*[онлайн]. Oxford: Oxford Academic. с. 313–336. Режим доступу: <https://academic.oup.com/book/41555/chapter/353023817?login=false>

105. Schmitt-Beck, Rüdiger та ін., (2022). The Changing German Voter, (цитований в Rüdiger Schmitt-Beck та ін., (2022). The Changing German Voter. Режим доступу: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198847519.003.0015>
106. Schmitt-Beck, Rüdiger та ін., (2022). The Changing German Voter, (цитований в Rüdiger Schmitt-Beck та ін., (2022). The Changing German Voter. Режим доступу: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198847519.003.0015>
107. Siebert, H., (1991). “German Unification: The Economics of Transition.”. *Economic Policy* 6 (13), ст. 287–340. (цитований в Becker, S. O., Mergele, L. та Woessmann, L., 2020, ст. 158).
108. Sleifer, J., (2006). *Planning Ahead and Falling Behind: The East German Economy in Comparison with West Germany 1936-2002. Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, Beiheft 8. Berlin: Akademie Verlag.* (цитований в Becker, S. O., Mergele, L. та Woessmann, L., 2020, ст. 158).
109. Sonntagsfrage – Infratest dimap (Wahlumfragen zur Bundestagswahl) [онлайн], (без дати). [Wahlrecht.de](http://www.wahlrecht.de). Режим доступу: <http://www.wahlrecht.de/umfragen/dimap.htm> (цитовано у Korte, K.-R., 2021, ст. 20).
- 73
110. Steiner, N. D., (2023). Generational change in party support in Germany: The decline of the Volksparteien, the rise of the Greens, and the transformation of the education divide. *Electoral Studies* [онлайн]. (86). Режим доступу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261379423001282>
111. Steiner, N.D., Schimpf, C.H., Wuttke, A., (2023b). Left behind and united by populism? Populism’s multiple roots in feelings of lacking societal recognition. *Politische Vierteljahresschr.* 64 (1), 107–132). (цитовані у Steiner, N.D., 2023)
112. Stoker, G., (2017). *Why Politics Matters: Making Democracy Work* (цитований у Schmitt-Beck, R., Roßteutscher, S., Schoen, H., Weßels, B. та Wolf, C., 2022, ст. 334).

113. Stubager, R., (2013). The changing basis of party competition: education, authoritarian–libertarian values and voting. *Government and Opposition* [онлайн]. 48(3), 372–397. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1017/gov.2013.13. (цитовані у Steiner, N.D., 2023)
114. Svallfors, S. (2010). Policy feedback, generational replacement, and attitudes to state intervention: Eastern and Western Germany, 1990–2006. *European Political Science Review* 2(1), 119-135. (цитовані у Steiner, N. D., 2023)
115. Unzicker, K. та Grau, A., (2018). The German population is becoming more tolerant of diversity, but polarization is increasing [онлайн]. Bertelsmann Stiftung. Режим доступу: <https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/our-projects/gesellschaftlicher-zusammenhalt/project-news/the-german-population-is-becoming-more-tolerant-of-diversity-but-polarization-is-increasing-1#link-tab-114128-10>
116. van der Brug, W. та Franklin, M., (2018). Generational replacement: engine of electoral change. *The Routledge Handbook of Elections, Voting Behavior and Public Opinion*. 429–442. (цитований у Steiner, N. D., 2023)
117. van der Brug, W. та Rekker, R., (2021). Dealignment, realignment and generational differences in The Netherlands. *W. Eur. Polit.* 4(44), 776–801. (цитовані у Steiner, N. D., 2023)

74

118. Van der Eijk, Cees, Franklin, M., Schoenbach, K., Schmitt, H., та Semetko, H. (1999). *European Election Study – 1999*.
119. Van Egmond, Marcel, van der Brug, W., Hobolt, S., Franklin M., та Sapir, E., V. (2013). *European Parliament Election Study 2009, Voter Study*.
120. Veen, H.-J., (1995). Zwischen Rekonzentration und neuer Diversifizierung: Tendenzen der Parteienentwicklung fünf Jahre nach der deutschen Einheit. У: *Umbruch und Wandel in westeuropäischen Parteiensystemen*. Frankfurt am Main: Lang. с. 117. (цитований у Saalfeld, T., 2002, ст. 101).
121. Vom Unbehagen an der Vielfalt [онлайн], (2018). Режим доступу: <https://www.bertelsmann->

stiftung.de/en/publications/publication/did/vom-unbehagen-an-der-
vielfalt

122. Wagner, A., (2008). Die Entwicklung des Lebensstandards in Deutschland zwischen 1920 und 1960. Berlin: Akademie Verlag. (цитований в Becker, S. O., Mergele, L. та Woessmann, L., 2020, ст. 145).
123. Wagner, A., (2022). Party system change in eastern and western germany between convergence and dissimilarity. *German Politics*[онлайн]. 3–15. Режим доступу: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/251579/1/Full-text-article-Wagner-Party-system-change.pdf>
124. Wagner, C., Konzelmann, L. та Rattinger, H., (2012). Is Germany going bananas? Life cycle and cohort effects on party performance in Germany from 1953 to 2049. *Ger. Polit.* 21(3), 274–295). (цитований у Steiner, N. D., 2023)
125. Wagschal, U., (2020). Polarisierung der Parteiensysteme in Zeiten des Populismus. *У: The european social model under pressure* [онлайн]. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden. с. 365–382. [Дата звернення 12 травня 2024]. Режим доступу: doi: 10.1007/978-3-658-27043-8_21 (цитований у Schmitt-Beck та ін., 2022)
- 75
126. Wahl zum 20. Deutschen Bundestag am 26. September 2021 [онлайн], (без дати). Режим доступу: https://www.bundeswahlleiterin.de/dam/jcr/8ad0ca1f-a037-48f8-b9f4-b599dd380f02/btw21_heft4.pdf (цитований у Steiner, N. D., 2023).
127. Ware, A., (1996). *Political Parties and Party Systems*. Oxford: Oxford University Press (цитований у Saalfeld, T., 2002, ст. 104).
128. Weidenfeld, U., (2021). *Die Kanzlerin: Porträt einer Epoche*. Berlin (цитований у Korte, K.-R., 2021, ст. 19).
129. Wolf, N. та Rosés, J. R., (2018). *Economic development of Europe's regions: a quantitative history since 1900*. Taylor & Francis Group. (цитований в Becker, S. O., Mergele, L. та Woessmann, L., 2020, ст. 145).

130. Ziemke E. F., (1975). *The U.S. Army in the Occupation of Germany*. Library of Congress. (цитований в Becker, S. O., Mergele, L. та Woessmann, L., 2020, ст. 147).
131. Griffin, R., (2000). Between metapolitics and apoliteia: The Nouvelle Droite's strategy for conserving the fascist vision in the 'interregnum'. *Modern & Contemporary France*[онлайн]. 8(1), 35–53. Режим доступу: doi: 10.1080/096394800113349 (цитований в Salzborn, S., 2016, ст. 38).

Дипломної роботи

Тема “Відмінності і трансформації партійних орієнтацій німців у 21 столітті”

Студентка Рафалович Вікторія Іванівна

Рік навчання, факультет ФСНСТ-4

Науковий керівник доцентка, завідувачка кафедри політології,
Чабанна М.В.

Рецензент Шаповалов С.А.

Захищена “ ____ ” _____ 200_ р.

Короткий зміст роботи

В кваліфікаційній роботі досліджено трансформації партійних орієнтацій німців у 21 столітті, зокрема вплив політичної культури на ідентичність. Аналіз динаміки партійних преференцій на федеральних виборах з 2002 по 2021 рік дозволив виявити фактори, що впливають на вибір громадян. Особлива увага приділена відмінностям партійних систем Західної та Східної Німеччини, що мають коріння у періоді до падіння Берлінської стіни. Розглянуто вплив міжнародних криз, таких як економічна криза 2008 року, європейська криза, міграційна криза 2015 року та пандемія COVID-19, на електоральну поведінку. Робота включає побудову гіпотез щодо майбутніх викликів для німецького виборця, враховуючи хвилю переміщених осіб після вторгнення Росії в Україну у 2022 році.